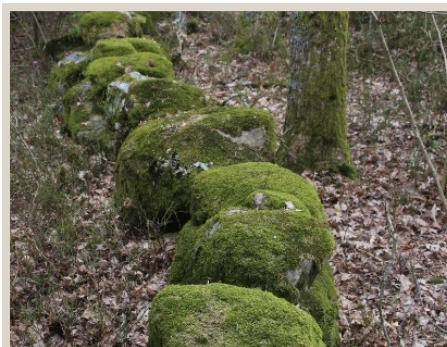

Kristin Sand Koren og Gunnar Straand

Natur- og kulturminner i Store Bergan krets

Ny, omarbeidet utgave 2023
Utgitt av Store Bergan skole

INNHold

FORORD	3
KART	5
KAPITTEL 1 Spor fra ISTIDA	9
Vannflate og tørt land	10
<i>Isskuringer</i>	11
<i>Flyttblokk</i>	12
<i>Jettegryter</i>	13
<i>Steinfjell</i>	14
KAPITTEL 2 Spor fra YNGRE STEINALDER (4000–1700 f.Kr.) og BRONSEALDER (1700–500 f.Kr.)	15
Gravrøyser	16
Helleristninger	16
<i>Torvtekt gravrøys Hystadåsen</i>	17
<i>Gravrøys Rønningsåsen</i>	18
<i>Åsane gravrøys</i>	19
KAPITTEL 3 Spor fra JERNALDER (500 f.Kr.–1050 e.Kr.) VIKINGTID (800–1050 e.Kr.)	21
Gravrøyser	22
Om den torvtekte røysa på Marum	22
Om Vardås og Hersisstadir	22
Om Ridderrøysa	22
Horg og bautasteiner	23
Gårdsanlegg på Hystad?	23
Veger	24
Om den gamle ridevegen, en tjodgate	24
En kanskje enda eldre veg?	24
<i>Torvtekt gravrøys Marum</i>	25
<i>Vardås</i>	26
<i>Ridderrøysa</i>	27
<i>Bauta Sole</i>	28
<i>Steinsetting</i>	29
<i>Rideveien til Furustad</i>	30
KAPITTEL 4 KULTURMINNER 1800–	31
Om Påskås	32
Haneholmveien	32
Hystadveien (R303)	32
Om steingjerder	32
Kullmiler	33
Gamle brønner	33
Om hestevandring	34
Kverner, møller og sager	34
Steinbrudd	34
«Pindsleåsen» i Hystadåsen	35
<i>Påskås</i>	36
<i>RV 303s forgjenger</i>	37
<i>Steingjerder</i>	38
<i>Hestevandring</i>	39
<i>Haneholmmølla</i>	40
<i>Pindsleåsen skibakke</i>	41

KAPITTEL 5	GÅRDSHISTORIE	43
	Gårdsnavn, skyld og matrikkelnummer	45
	Gårdsnavn	45
	By, Heim	45
	Naturnavn	45
	-vin, -heim	45
	-land, -stad	46
	Tveit, -set	46
	-rud, -rød	46
	Navn på bruk	47
	Svedje-bruk	47
	Skyld	47
	Matrikkelnummer	47
	Gårdsnavn i Store Bergan krets	47
	Holmen	48
	Bergan	48
	Marum	48
	Hystad	48
	Lystad	49
	Haneholmen	49
	Belgau	49
	Sørby	49
	Lofterød	49
	Ødegården	50
	Vannøya	50
KAPITTEL 6	OM STORE BERGAN SKOLE	51
	Bakgrunn	52
	Nye tider, nye bygg - 1862 Fast skole i leide lokaler på Store Bergan	52
	1874 «Bærjan sko`er`n» i kommunalt bygg	52
	1890–1940	53
	1940–1970	54
	1970–2023	56
KAPITTEL 7	STORE BERGAN - FOLK OG LIV NÆR BYEN (1845–2023)	63
	Store Bergan	64
	Gimle	64
	Thorøya	68
	Granolmen	69
	Foreningsliv og idrett i kretsen	74
KAPITTEL 8	TILLEGG	77
	Et skolespill om Store Bergan skole gjennom 150 år. 1862 til 2012	78
	Jeg snører min sekk	86
	Gutta på isen	87
	Takk	88
	Kilder	88

Forord

Natur- og kulturminner er en del av opplæringen.

På 1990-tallet fikk Store Bergan skole registrert en lang rekke natur- og kulturminner i skolekretsen. Dette gir skolen et godt grunnlag for opplæring i ulike emner i gjeldende læreplan, LK20. I fagplanene for samfunnsfag og naturfag kan man lese følgende:

Etter 2. trinn:

Mål for opplæringa er at eleven skal kunne

- Samtale om korleis ulike kjelder, inkludert kart, kan gi informasjon om samfunnsfaglege spørsmål
- Utforske og beskrive kulturminne og kultur- og naturlandskapet i nærmiljøet
- Utforske og presentere korleis menneska levde for éin til to menneskealdrar sidan

Etter 4. trinn:

Mål for opplæringa er at eleven skal kunne

- Utforske kulturminne og korleis menneska levde i den tida kulturminna er frå, og samanlikne med korleis vi lever i dag
- Beskrive kultur- og naturlandskap i Noreg og samtale om korleis historiske og geografiske kjelder, inkludert kart, kan gi informasjon om landskap
- Samtale om kvifor det oppstår konflikter i skule- og nærmiljøet, lytte til andre si mening og samarbeide med andre om å finne konstruktive løysingar

Etter 7. trinn:

Mål for opplæringa er at eleven skal kunne

- Gjøre rede for hvordan det geologiske kretsløpet, platetektonikk og ytre krefter er med på å forme og endre ulike landskap
- Utforske korleis menneske i fortida livnærte seg, og samtale om korleis sentrale endringar i livsgrunnlag og teknologi har påverka og påverkar demografi, levekår og busetjingsmønster

Bakgrunn:

Lokalhistoriker/skolemann Bjørgulv Lien gav i 1985 ut «Store Bergan krets litt lokalhistorie».

Med dette som utgangspunkt tok Store Bergan skole kontakt med aktuelle grunneiere i distriktet, og det ble merket en rekke natur- og kulturminner i lokalmiljøet.

Natur- og kulturminnene ble dokumentert i et eget hefte utgitt av Store Bergan skole med Kristin Sand Koren og Bjørgulv Lien som forfattere.

23 år etter har flere skilt forsvunnet. De som fortsatt står der, er utslitte og vanskelige å lese. Skolen ved rektor Gunnar Straand og nå pensjonerte lærer Kristin Sand Koren, ønsket derfor å få oppgradert og oppdatert den gamle merkingen. Skolen startet i 2020 et bredere samarbeid med lokale aktører for å få oppgradert skiltene.

Hvem har bidratt?

Skolen tok først kontakt med alle berørte grunneiere og orienterte om oppgraderingen. Vi fikk positiv respons fra samtlige. Skolen har søkt og fått støtte til alle skiltene av Store Bergan Nærmiljøutvalg.

Til slutt fikk skolen i gang et samarbeid med seniorer i SBI og lokalt DNT for å sette opp skiltene. Disse ble satt opp høsten 2022. SBI-seniorgruppe har stått for skilting i Marum, rundt Sole og i Pindsleåsen.

Sandefjord Turistforening har skiltet på Rønningåsen ved skolen, ved kyststien på Lofterød og opp mot Åsane.

Skolen takker for alle bidrag og håper skiltene blir en berikelse for elever og alle turgåere i nærmiljøet.

Lokalhistoriske bakgrunnshefter fra 1985 og 1999.
(Foto: Gunnar Straand)

Oppbygning

Dette heftet er en redigert og omarbeidet utgave av heftet utgitt i 1999 med et tillegg.

Vi har tatt utgangspunkt i historiske epoker fra istida til i dag og lagt inn oversikter over natur- og kulturminneplakatene i etterkant av hvert kapittel. Natur- og kulturminneskiltene er merket med kursiv i innholdsfortegnelsen. Sidehenvisninger til skiltene og bakgrunns-

informasjon om dem er satt nederst på aktuelle oversiktskart. Ved å bruke dette heftet, besøke natur- og kulturminner i nærmiljøet samt bearbeide og sette denne informasjonen inn i en sammenheng, vil elever kunne få en dypere forståelse av landskapsformer og hvordan mennesker har tilpasset livene sine etter levekår og historisk utvikling.

Sandefjord, mars 2023

Kristin Sand Koren

Gunnar Straand

Skilt er plassert på Granholmen, ved Store Bergen skole og ved minianlegget på Åsane. (Foto: Gunnar Straand)

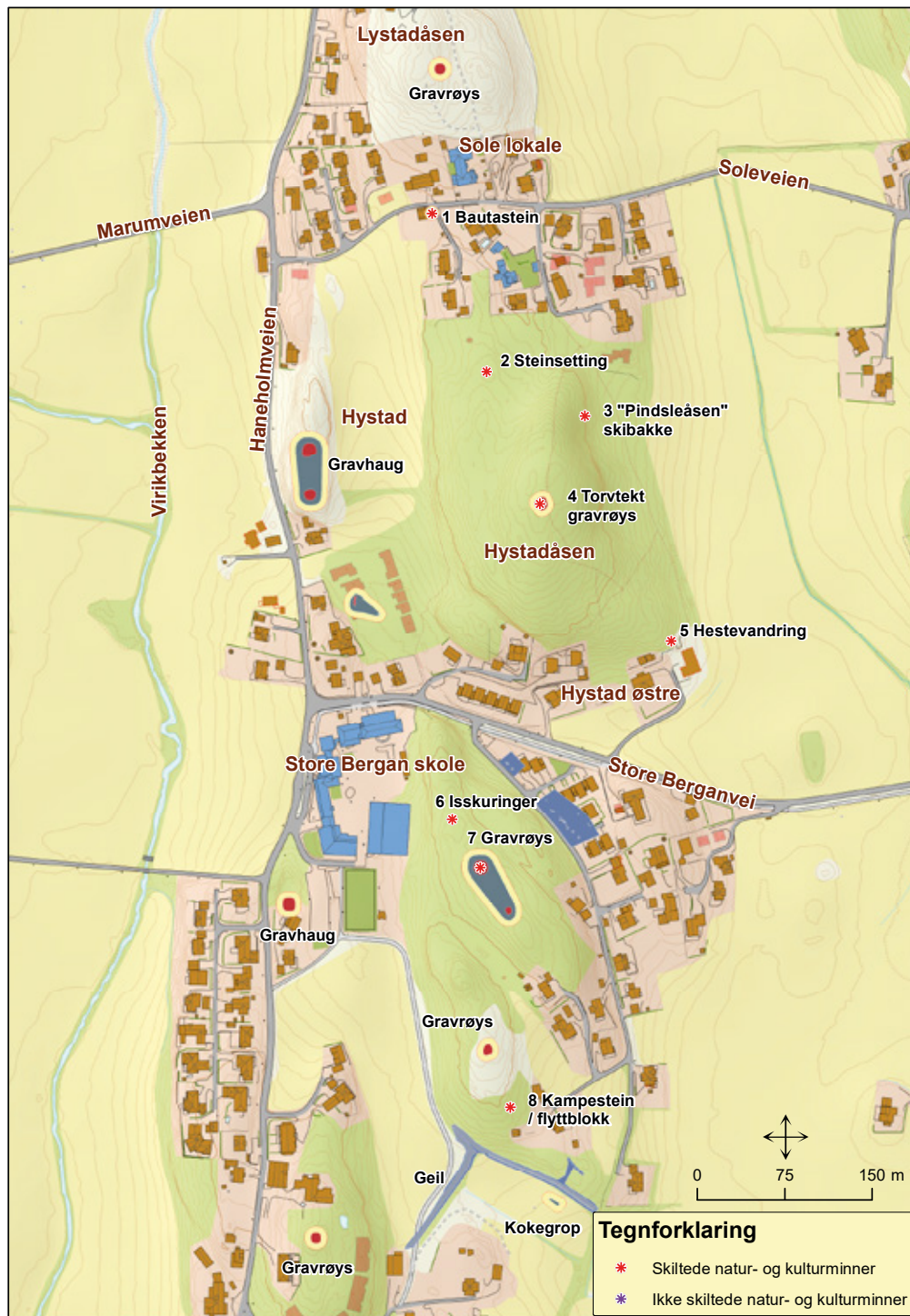
Marum

Sandefjord kommune, Geodata- og oppmåling, 23.03.22, IL

9	Ridevegen til Furustad	side 30 og side 24
10	Påskås	side 36 og side 32
11	Torvtekt gravrøys	side 25 og side 22
12	Steingjerder	side 38 og side 32
13	Jettgryter	side 13 og side 10
14	Steinfjell	side 14 og side 10
15	Haneholmmølla	side 40 og side 34

Hystadåsen - Rønningåsen

Sandefjord kommune, Geodata - og oppmåling, 23.03.22, IL

1	Bautastein	side 28 og side 23
2	Steinsetting	side 29 og side 23
3	Pindsleåsen skibakke	side 41 og side 35
4	Torvtekt gravrøys	side 17 og side 16
5	Hestevandring	side 39 og side 34
6	Isskuringer	side 11 og side 10
7	Gravrøys	side 18 og side 16
8	Kampestein/flyttblokk	side 12 og side 10

Hvalås - Enga

Sandefjord kommune, Geodata- og oppmåling, 23.03.22, IL

16	Vardås	side 26 og side 22
17	Ridderøysa	side 27 og side 22
18	Riksvei 303's forgjenger	side 37 og side 32
19	Åsane Gravrøys	side 19 og side 16

KAPITTEL 1

Spor fra **ISTIDA**

1. Spor fra istida

Inntil for om lag 10.000 år siden lå isen som en flere hundre meter tykk kappe og trykte landet ned. Men den lå ikke stille, den skled sakte fra fjellet mot kysten. På sin vei dro den med seg steiner, grus og sand og lagde striper i fjellet, såkalte **isskuringer**. Da breen beveget seg i sørlig retning, vil de fleste stripene ligge nord-sør. Rundt om på svaberg her på Store Bergan ser vi tydelige isskuringer, altså spor fra istida.

Hele åser ble formet av isen. Disse ligger nord-sør og kan ofte minne om en hvalkropp, idet de fikk en jevn stigning fra nord, mens de mot sør ofte endte i ei bratt ur. Vi kaller dem ofte «**hval-åser**». Den mest iøynefallende her i kretsen er Steinfjell på Haneholmen.

Da isen smeltet, etterlot den seg merker som er tydelige den dag i dag. En kan se fjellformasjoner, isskuringer og store steiner, **kampesteiner/flyttblokker**, akkurat slik isen plasserte dem.

Der isen endte ut mot havet, dannet det seg en slags demning, en endemorene, slik vi finner den oppe på raet, der Raveien går i dag.

Under istida ble **jettegrytene** til. Mens smeltingen foregikk, dannet det seg elver eller bekker under isen. Enkelte steder roterte vannet, slik at det dannet seg bakevjer under isen, der stein og grus kom til å bevege seg i en sirkel og gravde seg ned i fjellet. Resultatet ble nærmest sirkelrunde gryter som vi i dag kaller jettegryter. Ordet jette betyr kjempe. Jettegryte betyr altså kjempegryte. Ennå kan en ofte i grytene finne runde steiner som har vært med å slipe til grytene, såkalte rivsteiner.

Ser en nærmere på det fjellet som alt er nevnt, **Steinfjell**, finner en noe interessant. Det går tre tverrgående sprekker gjennom fjellet, den ene med en bredde som lar en nokså tynn person kunne trenge seg igjennom og ut på en hylle på vestsiden. Hvordan kan disse sprekkene ha blitt til? Sannsynligvis har det vært bevegelser i jordskorpa som har ført til sterk oppvarming, som igjen har endret bergarten. I smale striper er den

blitt løsere enn i området omkring. Det har igjen gjort at forvitringen er blitt sterkere, og sprekkene er dannet.

Vannflate og tørt land

Da istida tok slutt, var vannstanden omtrent 150 meter høyere i forhold til landområdene her i Vestfold. På den tiden lå hele gamle Sandefjord (før sammenslåingen i 2017) under vann. Etter hvert hevet landet seg, og enkelte topper dukket opp. Hjertås og Mokollen var de første toppene som vistes. Her i Store Bergan krets tok det lenger tid. Ikke før mot slutten av den eldre steinalderen, for ca. 6000 år siden, kom Steinfjell, Hystadåsen og noen åser i Marum-skogen opp som skjær og holmer i sjøen.

Isskuringer

Isskuringer

Under istida lå ikke isen stille. Den var i konstant bevegelse ut mot kysten, hos oss i retning nord – sør. Der isen skurte fram, kunne den danne striper i fjellet, såkalte isskuringer. De stripene vi kan se her, er slike isskuringer, altså et minne fra istida.

Det finnes mange skuringsstriper på denne åsen. Se om du kan oppdage noen.

Foto: Hilde Haugen

Sandefjord Turistforening og Store Bergan skole med støtte fra Store Bergan NMU har ansvar for skjøtsel av skiltet.

Store Bergan skole
Sandefjord kommune

Flyttblokk

Flyttblokk

Under istida skurte isen fra innlandet ut mot kysten. Den dro med seg sand og større og mindre steiner. Ved å undersøke steinarten, kan en med en viss sikkerhet finne ut hvor den kommer fra. Dette er en slik stein, en kampestein/flyttblokk. Det finnes mange av dem rundt i terrenget. Hvorfor ikke prøve å finne noen?

Foto: Gunnar Straand

Sandefjord Turistforening og Store Bergan skole med støtte fra Store Bergan NMU har ansvar for skjøtsel av skiltet.

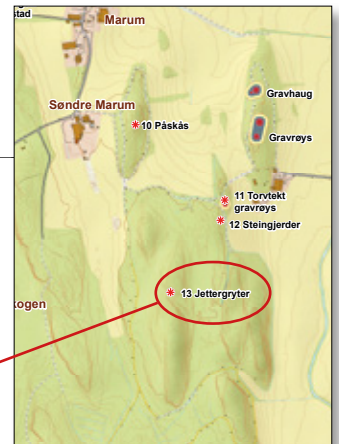
Store Bergan skole
Sandefjord kommune

Jettegryter

Naturminne

Jettegryter

Da istida nærmet seg slutten og den tjukke isen tok til å smelte, dannet det seg elver mellom islaget og fjellet under. Enkelte steder ble vannet satt i konstant rotasjon og dro med seg grus og steiner. Disse virket som et bor og gravde seg ned slik at det ble dannet nærmest sirkelformede gryter. På grunn av størrelsen, ble de kalt «jettegryter» (kjempegryter).

Steinene som ligger i bunnen av gryta, blir kalt drivsteiner.

Foto: Hilde Haugen

- Bålbrenning og bruk av kniv, øks eller sag er ikke tillatt på kollen.

Sandefjord Turistforening og Store Bergan skole med støtte fra Store Bergan NMU har ansvar for skjøtsel av skiltet.

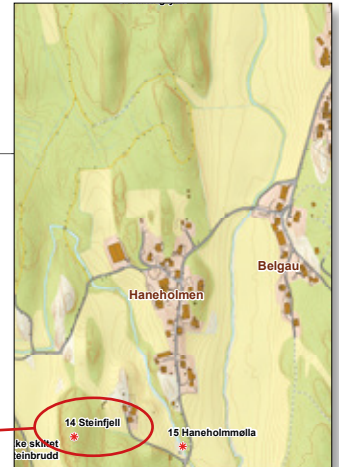
Store Bergan skole
Sandefjord kommune

På skiltet er betegnelsen "drivstein" brukt. "Rivstein" er sannsynligvis det riktige.

Steinfjell

Steinfjell

Steinfjell er en såkalt «hvalås». Den er dannet under istida ved at isen skurte fra innlandet mot kysten. «Bergknatter som har vært utsatt for isskuring, er glattslipte og blankpolerte på den siden som vender mot isens bevegelse, støtsiden, men ujevne og bratte på le-siden. Disse kalles rundsval» (snl.no) Vi ser at Steinfjell skråner jevnt oppover fra nord. I sør ender den i ei ur. I fjellet går det sprekker tvers gjennom fra øst til vest grunnet løsere bergarter.

Steinfjell sett fra nordvest. Legg merke til formen og de tverrgående sprekkene.

Sandefjord Turistforening og Store Bergan skole med støtte fra Store Bergan NMU har ansvar for skjøtsel av skiltet.

Store Bergan skole
Sandefjord kommune

Spor fra

KAPITTEL 2

YNGRE STEINALDER OG BRONSEALDER

2. Spor fra yngre steinalder (4000–1700 f.Kr.) og bronsealder (1700–500 f.Kr.)

Mye endret seg i løpet av den yngre steinalderen og bronsealderen. En stor del av kretsen ble etter hvert tørt land. Det gjelder særlig høyledraget sørover fra Hauan, over Lystad, Hystad, Bergen og Belgau, deler av Marum-området, samt det forholdsvis høytliggende området vest for og omkring inngangen til Jotun fabrikker.

Fra da av har det vært mulig å slå seg ned fast og drive enkelt jordbruk. Det er funnet og gravd ut et par steinalderboplasser i Sandefjord, men vel ingen i Store Bergen krets. Enkelte steinredskaper som er funnet, behøver ikke stamme fra fast bebyggelse, men kan være mistet under fiske og fangst.

I bronsealderen er det blitt annerledes. Ikke minst gravrøysene på nesten hver åstopp tyder på en fast og forholdsvis tett bosetting. Andre funn kan peke i samme retning. Mot slutten av bronsealderen regner en med at vannet på østsiden av det nevnte høyledraget gikk innover omtrent til Soleveien og på vestsida til Marumveien. Når man skal lete etter kulturminner fra bronsealderen, må man altså lete på innsiden av datidas strandlinje. Der kan vi fortsatt i dag finne mange spennende kulturminner.

I år 1000 e.Kr stod vannstanden om lag 3,5 meter høyere enn i dag. Fortsatt hever landet seg med et par mm i året.

For 100 år siden sto vannet altså 20-30 centimeter høyere enn i dag. Gamle folk kan undre seg over at enkelte bukter og kiler er blitt mindre i løpet av den tida de har levd, særlig der lendet er flatt. Her hos oss er dette klart tilfelle ved Hemskilen og Lofterødkilen. Dessuten er det ikke så svært lenge siden Vannøya og Sørbyøya var virkelige øyer, slik at en måtte over bruer eller klopper for å komme dit tørrskodd.

Gravrøys

Hvordan vanlige folk ble gravlagt i bronsealderen, vet vi lite om. Gravrøysene på åstoppe var nok høvdingers og storfolks gravsteder. De ble lagt med utsikt over vann. Dette hadde trolig en religiøs betydning uten at vi skal gå nærmere inn på det i denne sammenhengen. Mange av røysene har anselige dimensjoner, noe som viser at det måtte mange mennesker til for å bygge dem. Folk hjalp

hverandre kanskje, eller storfolk hadde makt til å kommandere andre til å utføre arbeidet. De kan også ha hatt treller til å gjøre slikt tungarbeid. Mange av røysene har et søkk i toppen. Det viser at de er blitt røvet. I noen av dem er det i nyere tid gjort viktige funn. Som eksempel kan en nevne at det, sannsynligvis på midten av 1800-tallet, ble funnet to små bronsesverd i ei røys på Hystad. Vi vet ikke sikkert hvilken røys de ble funnet i, men skriftlige beretninger tyder på at røysa lå på Vestre Hystad, ikke så langt fra andre funn som er gjort der. De andre funnene stammer nok fra ei seinere tid, tidlig vikingtid eller noe før. De små sverdene var ikke våpen eller redskap til praktisk bruk. Helst var de pyntesverd eller symbolske sverd som skulle følge den døde i graven. De røysene som er skiltet på Hystadåsen (Østre Hystad) og Rønningåsen, er typiske bronsealder-røys.

Helleristninger

I nordiske helleristninger skiller man gjerne mellom veideristninger knyttet til jakt og nyere jordbruksristninger. Det er disse siste vi finner her på Store Bergen. Funnene i kretsen er fra bronsealderen og er knyttet til bondens kultur og religion. Vanligst er skålgroper. Dette er runde fordypninger som måler 5 til 10 cm i diameter. Man antar de har noe med kvinnelig fruktbarhet å gjøre. Vi finner flere samlinger av skålgroper i skolekretsen.

I tilknytning til disse kan man av og til oppdage andre jordbruksristninger. På et lite "skjær" midt ute på et jorde på Marum er det en ristning av to skip med mannskap. Disse er kun synlige når sola står lavt. Bjørgulv Lien mener man også har funnet solhjul hogd inn i fjell. De er ikke lenger synlige, og vi finner dem heller ikke markert i kulturminnesøk.

Ristningene på Marum forestiller to skip med ganske stort mannskap. Det er vel sannsynlig at bildene har skullet gi hell under fangst eller fiske, kan hende også på sjøreiser. Oftringer i skålgroper rett ved skulle da kan hende forsterke hellet. Skipet eller båten kan være religiøs symbolkunst, eller det kan fortelle oss noe om bronsealder-menneskets materielle verden. (snl.no)

Torvtekt gravrøys Hystadåsen

Fredet kulturminne

Torvtekt gravrøys, Hystadåsen

Foto: Hilde Haugen

Vi står her ved ei gravrøys fra bronsealderen (1700 – 500 år f.Kr.). Karakteristisk for slike røyser er at de ligger på åstopper med utsikt over vann. På den tida da røysa ble anlagt, gikk vannet opp mot der vi i dag finner Soleveien og Marumveien.

Ca. 1850 ble det funnet to små bronsesverd, pyntesverd, i ei gravrøys på Hystad. Noen har hevdet at det skulle gjelde denne røysa, men ifølge tidligere opplysninger gjelder det ei røys som nå er forsvunnet, på Vestre Hystad.

Hvordan kan man se at dette er ei gravrøys? Vi ser løsmasse med stein og torv samlet oppå et svaberg som en haug. Steinene må ha blitt flyttet hit av mennesker. Haugen er så blitt undersøkt av arkeologer som har stadfestet at dette er en gravhaug. Dermed er haugen blitt fredet.

Vil du vite mer, så finner du informasjon på kulturminnesok.no ID 39851-1

Kulturminnet er fredet etter Lov om kulturminner. Inngrep i, tildekking eller ødeleggelse av dem, er forbundet med straffeansvar. Hvis skadeverk, ta kontakt med fylkeskommunen.

Sandefjord Turistforening og Store Bergan skole med støtte fra Store Bergan NMU har ansvar for skjøtsel av skiltet.

Store Bergan skole
Sandefjord kommune

Gravrøys Rønningåsen

Fredet kulturminne

Gravrøys Rønningåsen

Dette er ei gravrøys fra bronsealderen (1700 – 500 år f.Kr.). Røysen fra den tida ligger som regel på toppen av åser, der en kan se vann. I bronsealderen sto vannet 6 – 8 meter høyere enn i dag, og det gikk fjordarmer helt opp til Soleveien og Marumveien. Det ligger også to andre gravrøysen her på Rønningåsen. Den ene er det bare litt igjen av. Kan hende du kan finne dem?

Foto: Hilde Haugen

Vil du vite mer så, finner du informasjon på kulturminnesok.no ID 75431-1

Kulturminnet er fredet etter Lov om kulturminner. Inngrep i, tildekking eller ødeleggelse av dem, er forbundet med straffeansvar. Hvis skadeverk, ta kontakt med fylkeskommunen.

Sandefjord Turistforening og Store Bergan skole med støtte fra Store Bergan NMU har ansvar for skjøtsel av skiltet.

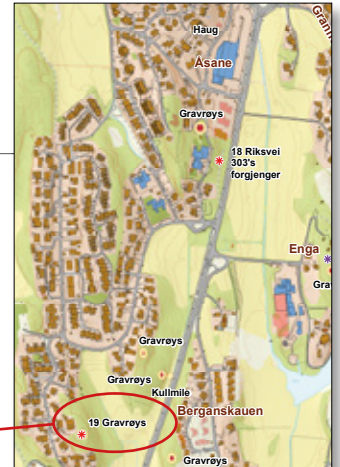
Store Bergan skole
Sandefjord kommune

Åsane gravrøys

Fredet kulturminne

Åsane gravrøys

Gravrøys eller rundrøys på bergryggen, datert til jernalder eller bronsealder. Bronsealderen regnes fra 1700-500 f.Kr. og jernalderen fra 500 f.Kr. til 1050 e.Kr. Karakteristisk for slike røyser er at de oftest ble lagt på toppen av åser med utsikt til vann.

Gravrøysa er delvis ramponert, men forholdsvis klart markert. Den er bevokst med trær, gras og mose og har tverrmål på ca. 6 meter.

Foto: Kristin Sand Koren

Vil du vite mer, så finner du informasjon på **kulturminnesok.no** ID 29859

Kulturminnet er fredet etter Lov om kulturminner. Inngrep i, tildekking eller ødeleggelse av dem, er forbundet med straffeansvar. Hvis skadeverk, ta kontakt med fylkeskommunen.

Sandefjord Turistforening og Store Bergan skole med støtte fra Store Bergan NMU har ansvar for skjøtsel av skiltet.

Store Bergan skole
Sandefjord kommune

Spor fra **JERNALDER/
VIKINGTID**

3. Spor fra jernalder (500 f.Kr.–1050 e.Kr.). Vikingtid (800–1050 e.Kr.)

Noen særlige våpen- eller redskapsfunn fra jernalder og vikingtid har vi ikke i kretsen vår. Men minner fra den tida har vi mange av. Storfolk ble ennå gravlagt i røyser. På Hystad er det mye som tyder på at her har det ligget et større gårdsanlegg. Funn av gravurner i hauger og under flat mark, en stor bauta og et mulig horg like ved, underbygger påstanden. Vardås, et vakt punkt, ligger bare en drøy kilometer syd-øst for Hystad.

Spor av gamle veier er tydelige i kretsen.

Gravrøyser

Også i jernalderen ble folk gravlagt i røyser. Vi har noen slike i kretsen vår. Her skal vi nevne tre.

Om den torvtekte røysa på Marum

På slutten av 1930-åra skulle en bonde, Hans Sørensen Marum, bygge nytt uthus. Da hadde han bruk for stein til en gjødselkjeller. Han fant en haug som inneholdt mye stein kloss inntil veikryset oppunder skogen. Da han hadde gravd ut en del, kom han til ei flat steinhelle. Han løftet den opp, og under fant han fire lange steiner som dannede en firkant, og under dem igjen lå det enda ei flat helle. Der fant han noe som han mente liknet aske. Han skjønnte da at dette var saker som burde få ligge i fred, og la alt på plass igjen. Dette er ei torvtekt gravrøys, sannsynligvis fra et par hundre år før vikingtida. Det er en branngrav.

På den tida var det vanlig å brenne de døde og legge restene i slike små gravkammer, eller i urner som kunne graves ned. Storfolk fikk utstyr for et kommende liv med seg i graven. Om noe gravutstyr finnes i denne røysa, er ikke undersøkt. Urnegraver kan en også finne under flat mark.

Om Vardås og Hersisstadir

Omtrent en kilometer sør-sørøst for Hystad ligger Vardås (feilaktig skrevet Hvalås). Navnet forteller at det har vært en varde der, et sted der det alltid skulle være vakt på utkikk etter fiender. Det er naturlig å knytte en slik varde til den nærmeste høvdinggården. Dersom Sophus Bugges tyding av navnet Hystad er rett, blir det en naturlig sammenheng mellom Hystad og Vardås. Bugge mener at det første leddet i navnet går tilbake til høvdingtittelen **hersir**.

Mye av det vi vet om Hystad i gammel tid, kan bygge opp under en teori om at Hystad var en høvdinggård i vikingtida eller noe før. Vi har navnet (Hersisstadir), vi har utgravninger (bauta, steinlegning, gravhauger og urnegraver), funn av to miniatyrsverd av bronse, som kan tyde på rikdom, og dessuten varden som kan ha vært knyttet til gården.

En kan ikke se bort fra at gården tidligere kan ha hatt et annet navn. Det må ha tatt lang tid å dyrke opp en gård som var stor nok til å være et høvdingsete. Hersisstadir, hersens gård, kan altså ha fortrent et eldre navn. Den fredede gravrøysa på Vardås er det lite igjen av.

Om Ridderrøysa

Ei annen stor gravrøys finner vi i fortsettelsen av Langeskjærveien ved Granholmen over mot Grunnvikveien på Lofterød. Røysa ligger lett synlig vest for stien i Lønneglova. Den har et søkk etter plyndring. Det knytter seg to gamle overleveringer til den, som likevel gjør den litt spesiell.

Sagn 1. En ridder skal i gammel tid ha blitt gravlagt i røysa. Folk mente vel at han ikke fant hvile i graven. Derfor kunne man hver torsdags morgen se at han steg opp av røysa på hesten sin, red ned til fjorden og ut i sjøen. Sannsynligvis trodde de at han hadde lidd døden ved drukning. Dette var vanlig tro, sannsynligvis langt inn i det 20. århundre, ettersom gjenferd og spøkelser var realiteter for mange svært lenge. Det spøkte ved røysa.

Sagn 2. En historisk realitet ligger til grunn for denne overleveringen. I 1589 ble det avtalt giftemål mellom skottekongen James, den seinere James (Jacob) I av England, og ei dansk-norsk prinsesse. James satt i Skottland og ventet og ble etter hvert utålmodig. Han gikk da ombord i et skip for å møte henne. Hun seilte fra København samtidig som han var kommet opp i Skagerak. Da blåste det opp til en veldig høststorm. Skipet med prinsessa ombord søkte nødhavn i Kristiania (ved Akershus festning), mens kongen kom seg inn i Sandefjordsfjorden og ankret opp ved Helles-

øya. Da soknepresten i bygda, den kjente Peder Vemundsson, fikk melding om dette, komanderte han de fremste bøndene i bygda til å møte fram til hest ute ved Langeby/Vøra-kanten. Så dannet de en ridende eskorte for kongen og følget hans inn til prestegården, der han var invitert til å bo. Så langt realitetene (fritt etter Knut Hougen: «Sandefjords historie»). Det blir imidlertid fortalt at en av kongens offiserer, en skotsk adelsmann, døde mens skipet lå ved Hellesøya. Han var katolikk og kunne ikke bli gravlagt på en protestantisk kirkegård heter det. Derfor ble han ført i land på vestsida av fjorden, og der ble det på gammelt vis kastet opp en haug som grav for ham. Om dette kan være grunnlaget også for sagn 1, er uklart. Lite trolig er det imidlertid at ei gravrøys etter skikk fra før vikingtida skulle foretrekkes framfor Sandeherred kirkegaard som grav for en katolikk. Ikke minst blir det vanskelig å skjønne dette når det hele foregikk omtrent samtidig med at kongen, som også var katolikk, var gjest hos soknepresten i bygda.

I kartverkets landhevingsmodell fra 2017 står det at i overgangen fra bronse- til jernalder har havet "sunket" til 11 meter over dagens nivå. Vi har plassert gravrøysa til jernalder pga. beliggenhten. Det er litt merkelig at røysa, slik den ligger mellom trær, ikke i løpet av vel tusen år etter hvert er blitt dekt av torv. Men noe overnaturlig foregår nok ikke der.

Horg og bautasteiner Gårdsanlegg på Hystad?

Det er gravd ut atskillige gårdsanlegg fra folkevandringstida (400–600 e.Kr.) over store deler av landet fra Lista og Jæren i sør til Andøya og Bjarkøy i nord. Felles for dem er en haug som ligger sentralt, og som kan ha vært en utendørs offerplass (horg). Videre kan en finne steinlegninger, 2-3 store og 15-20 mindre hus om et felles tun og en del gravhauger utenfor anlegget. Ut fra det vi vet om Hystad, mener Bjørgulv Lien at vi her kan stå overfor et slikt gårdsanlegg (Sandar historielags Kulturminner, våren 1987). Men flere av de elementene som er nevnt, mangler likevel. I Vilhelm Møllers verk, «Sandar bind 1, s. 124-125 og bind 3, s. 326-327»

gis det uttrykk for at anlegget kan ha vært et gravminne eller et horg.

På Hystad ved Sole står det i dag en høy bautastein. Utgravninger har vist at det mot nord har gått en vei med kantsteiner, og den ender i en nesten usynlig haug. Er dette rester fra et gammelt gårdsanlegg eller er det et horg (uten-dørs offerplass)? Trolig er disse fornminnene fra 400–600 e.Kr. Beveger man seg så ca. 150 meter sør for bautaen, finner man formet som en halvsirkel, en steinsetting med 6 store steiner som ligger parvis to og to. Denne steinsettingen er også vurdert som et mulig horg. (Sole barnehage har i 2023 lekeområdet like ved)

Etter opplysninger fra 1822 skal det et stykke sør for bautaen ha vært 7-8 gravhauger. Der har det også stått en bauta som ikke kan ha vært mye mindre enn den vi ser i dag. I begynnelsen av 1900-tallet ble det foretatt en del undersøkelser som delvis bekreftet opplysningene fra 1822. Disse undersøkelsene ga også nye opplysninger. Litt sør for der de nevnte haugene må ha vært, ble det gravd fram keramikkskår, rester etter urner, som forteller at det her har vært urnegraver under flat mark.

Bauta Sole. (Foto Gunnar Straand)

For ytterligere opplysninger viser vi til Bjørgulv Lien: «Store Bergan krets-litt lokalhistorie», s. 33-35 (nb.no/items/381435123ea7f9e969cfc62408017540) og til historielagets kulturminneark ved samme forfatter.

Veger

Det har skjedd en stor utvikling fra de første ferdsselsårene fram til vår tids moderne bilveger. Folk har alltid beveget seg fra sted til sted. Spor etter forflytning er blitt til ulike veger som forteller sin egen historie.

Rundt om i terrenget kan vi fortsatt se rester av eldgamle ferdsselsårer. De ligger der som smale søkk. Ofte er de blitt forvekslet med bekkefar.

Noen ganger ligger to-tre veger, «hulveger», ved siden av hverandre i en helling.

Ofte var disse vegene det vi i dag kaller stier eller tråkk. Her kunne man gå, ri, kløve eller gå på ski. Mellom gårdene og til kirkene kom det etter hvert bedre veger. Det er også spor av veger for gjenomfart mellom landsdeler eller inn til byene.

I Magnus Lagabøters lov fra 1274 skilles det mellom landeveg (tjodgata), sæterveg (sætrgata) og fæveg (rekstr). Når kongens menn skulle inspisere hovedvegene (tjodgatene), var regelen at vegen skulle ryddes like bredt som et spyd var langt, dvs. ca. 6 meter. Sæterveger gikk til de ulike gårder og grender, mens fæveger (rekstrar) var driftsveger for gårdene, gjerne til utmarka.

(Kilde: [Riksantikvaren.no/gamle-veger-og-vegfar.no](https://riksantikvaren.no/gamle-veger-og-vegfar.no))

Om den gamle ridevegen, en tjodgate

Fra Mellom-Marum over mot Furustad går den kan hende eldst dokumenterte vegen på våre trakter (kan hende unntatt Raveien). I et offentlig brev fra år 1402 er den nevnt. Ferdseien gikk trolig fra Tjølling over Holmen, Haneholmen og Marum fram til Furustad, altså fra bygd til bygd. Vegen kan fortsatt følges bruddvis der den ikke er fullt farbar som ved skiltet "Rideveien til Furustad".

Det er ikke vanskelig å finne rekstr, driftsveger fra en gård til en annen i kretsen vår.

En kanskje enda eldre veg?

Gravrøyser og gravhauger kan av og til fortelle om de gamle vegene. Det var nokså alminnelig å legge graver langs veger og helst der veger møtte hverandre. Fra Nordre Marum går det en veg i retning Bærløkka/Sandefjord folkehøyskole.

Følger man vegen nord-nordvestover om lag 800 meter, kommer man til flere gravrøyser, 6-8 stykker på begge sidene av vegen. Så går det en sideveg til venstre. I en lengde av 20-30 meter langs denne vegen finner en også noen røyser.

Det fullstendige tallet er 10-12 stykker. Disse må være fra omtrent samme tid som de andre røysene vi har nevnt, bl.a. Ridderrøysa. Mye kan tyde på at vi her står overfor en enda eldre veg, helst fra vikingtida eller noe før.

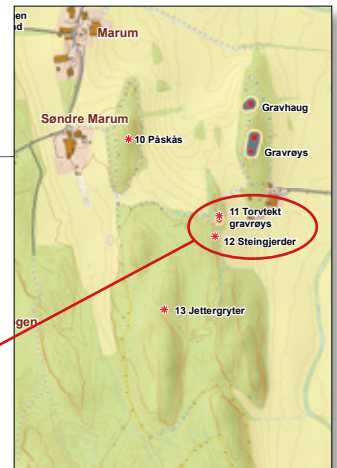
Det har vært reist tvil om disse røysene er gravrøyser. Dyrkingsrøyser har vært nevnt. Men den sterke konsentrasjonen, samtidig som det ennå ligger atskillig stein i skogen på begge sider av vegen, gjør dette svært usannsynlig. Det er også lite sannsynlig at eventuelle nybrottsmenn ville tatt slitet med å bære en slik mengde stein fra dyrkingsområdet opp på den bergryggen som røysene ligger på. Dyrkingsrøyser ligger som regel en og en langs kanten av jordet.

Torvtekt gravrøys Marum

Fredet kulturminne

Torvtekt gravrøys, Marum

Denne haugen er ei torvtekt gravrøys datert til jernalder. På grunn av skadene kan haugen minne om hustuft, men ingen kjenner til at det har stått noe hus på stedet.

Ei privat utgraving i slutten av 1930-åra forteller at man har funnet kullrester. Det kan tyde på at den døde trolig var brent. Skikken var da at asken ble lagt i et lite firkantet gravkammer med en flat stein under, fire lange steiner som sider i kammeret og en flat stein over.

Foto:
Hilde Haugen

Allemannsretten: Det er ikke lov å trække på dyrket mark i vekstperioden. Der det står nyplantede trær på et område, regnes dette som innmark.

Vil du vite mer, så finner du informasjon på **kulturminnesok.no** ID 39851-1

Kulturminnet er fredet etter Lov om kulturminner. Inngrep i, tildekking eller ødeleggelse av dem, er forbundet med straffeansvar. Hvis skadeverk, ta kontakt med fylkeskommunen.

Sandefjord Turistforening og Store Bergan skole med støtte fra Store Bergan NMU har ansvar for skjøtsel av skiltet.

Store Bergan skole
Sandefjord kommune

Vardås

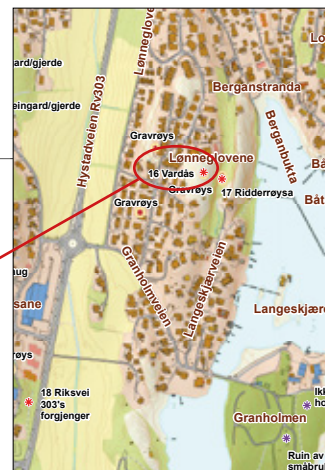
Fredet kulturminne

Vardås

Gravrøys fra bronsalder eller jernalder

Vi befinner oss nå på Vardås. Det er registrert ei gravrøys her, men stedet er mest kjent for sin tilknytning til varder. En varde kunne være et sjømerke, men den kunne også være et utsiktspunkt der det ble holdt vakt for å varsle fiendtlig angrep. Fra varden, som var bygd av tre, kunne vekten observere eventuelle meldinger, i alle fall fra Auve-varden og Kamfjord-varden (Kamfjord-vetan). Dessuten var det god utsikt langt til havs. Når en fiende ble oppdaget, satte vakten fyr på varden. Dette var et tegn på at mennene måtte samles fullt væpnet for å forsvare bygda eller landet.

På grunnlag av gårdsnavnstudier har det vært hevdet at Hystad i vikingtida eller før, kan ha vært en høvdinggård. (Hystad av Hersisstadir). Herse var betegnelsen på den minst betydningsfulle av storhøvdingene herse, jarl, konge. Hvis gårdsnavnet var knyttet til en herse, har nok varden tilhørt dette høvdingsetet.

Tegnet av Berit Triger

Vil du vite mer, så finner du informasjon på **kulturminnesok.no** ID 78019-1

Kulturminnet er fredet etter Lov om kulturminner. Inngrep i, tildekking eller ødeleggelse av dem, er forbundet straffeansvar. Hvis skadeverk, ta kontakt med fylkeskommunen.

Sandefjord Turistforening og Store Bergen skole med støtte fra Store Bergen NMU har ansvar for skjøtsel av skiltet.

Store Bergen skole
Sandefjord kommune

Ridderrøysa

Fredet kulturminne

Ridderrøysa

Gravrøys fra bronsealderen

I generasjoner har det vært knyttet mystikk til Ridderrøysa. Et sagn forteller at hver torsdagskveld red ridderen ut av gravrøysa og forsvant ut i vannet, nede ved stranda, derav navnet. Historiene forteller at både mennesker og dyr har blitt skremt av å gå forbi her. En annen spekulasjon har går ut på at dette er ei gravrøys fra november 1589.

Skottekongen Jacob 6. skulle hente sin brud i Oslo og kom ut i et forrykende uvær.

Han måtte søkte nødhavn i Sandefjordsfjorden med sine seks skip. Kanskje døde en av hans mest betrodde menn på ferden. Da skottene var katolikker og det ikke fantes vigd jord, ble mannen så begravd i ei gravrøys ved fjorden.

I dag er haugen merket som gravhaug fra bronsealderen (1700 – 500 f.Kr.).

Haugen er et fredet kulturminne, men ikke undersøkt. Vi ser tydelig at røysa har vært plyndret og er i dag trolig uten spor.

I bronsealderen ble slike gravhauger ofte lagt på høydedrag eller godt synlig, men kunne også bli plassert langs veidrag. Den litt spesielle plasseringen er nok årsaken til ulike forklaringer på opphavet til haugen.

Tegnet av Kirsti Corneliusen

Vil du vite mer, så finner du informasjon på **kulturminnesok.no** ID 69254- 1

Kulturminnet er fredet etter Lov om kulturminner av 9. juni, 1978. Inngrep i, tildekking eller ødeleggelse av dem, er forbundet med straffeansvar. Hvis skadeverk, ta kontakt med fylkeskommunen.

Sandefjord Turistforening og Store Bergan skole med støtte fra Store Bergan NMU har ansvar for skjøtsel av skiltet.

Store Bergan skole
Sandefjord kommune

Bauta

Fredet kulturminne

Bauta Sole

Denne bautaen er 3,5 meter høy og er den største i kommunen. Omtrent 0,5 meter under overflaten, mellom steinen og huset, er det funnet ei stor steinhelle.

Under graving av en brønn om lag 10 meter fra bautaen kom en stor stein for dagen, kanskje en «tingstein».

Utgravinger har vist at det fra bautaen, mot nord, har gått en vei med kantsteiner. Den ender i en nesten usynlig haug på nordsiden av uthuset. Kanskje er dette en del av et større anlegg? Er dette rester fra et gammelt gårdsanlegg eller er dette et horg (utendørs offerplass)? Trolig er disse fornminnene fra 400 – 600 år e.Kr.

Mer om området rundt Sole:

I ei gravrøys i nærheten, som i dag trolig ikke lenger eksisterer, ble det på 1800-tallet funnet to miniatyrsverd av bronse. Disse har trolig blitt borte, men eksisterer i form av en tegning. Vi viser også til merket steinsetting 150 meter lenger syd. (nr. 2 på oversiktskart)

Privat foto.

Vil du vite mer, så finner du informasjon på **kulturminnesok.no** | ID 68828-1

Kulturminnet er fredet etter Lov om kulturminner av 9. juni, 1978. Inngrep i, tildekking eller ødeleggelse av dem, er forbundet med straffeansvar. Hvis skadeverk, ta kontakt med fylkeskommunen.

Sandefjord Turistforening og Store Bergen skole med støtte fra Store Bergen NMU har ansvar for skjøtsel av skiltet.

Store Bergen skole
Sandefjord kommune

Steinsetting

Kulturminne

Steinsetting

Steinsettingen er første gang nevnt i en innberetning til Sandeherred bygdeboknemd av 1917. Irgens Larsen beretter i 1925 at "På en lyngbevokst fjellknaus 100 m syd for gården ligger 6 store steiner, som til sammen danner en halvsirkel. Steinene i sirkelens nordre halvpart må være tatt bort. De ligger parvis, altså i tre grupper."

Björgulv Lien anslår avstanden til om lag 150 meter sør for bautaen. Han skriver at man har vurdert steinsettingen som et horg dvs. en utendørs offerplass.

Man ser at steinene er flyttet/lagt der fysisk, men pr. 2022 er steinsettingen ikke blitt undersøkt videre.

Foto: Gunnar Straand

Skisse av steinsetting på Vestre Hystad, g.nr. 129 b.nr. 48 fra Björgulv Lien.
Innvendig tverrmål 9 meter.

Skisse: Björgulv Lien

Sandefjord Turistforening og Store Bergen skole med støtte fra Store Bergen NMU har ansvar for skjøtsel av skiltet.

Store Bergen skole
Sandefjord kommune

Rideveg til Furustad

Fredet kulturminne

Rideveien til Furustad

Her gikk trolig den gamle rideveien til Furustad.

Lenger nord ser man spor etter parallelle hulveier. I hellende terreng der hesten sparket kraftig fra eller bremsset opp, oppsto det forsenkninger i terrenget. Når veifaret ble for dypt og gjørmete av slitasje, flyttet man gjerne ferdseilen noen meter til siden.

Lokalhistorikeren Bjørgulv Lien mente at rideveien fra Marum til Furustad gikk forbi akkurat her selv om det fredede området er lenger nord. Den er blant de eldst dokumenterte veier på våre trakter. I et offentlig brev fra år 1402 er veien nevnt. Ferdseilen gikk trolig fra Tjølling over Holmen, Haneholmen og Marum fram til Furustad. Veien kan være fra vikingtida eller før og var sannsynligvis en «tjodveg», som var betegnelsen på veier som gikk fra ei bygd til ei annen, gjerne gjennom flere bygder.

Vil du vite mer, så finner du informasjon på **kulturminnesok.no** ID 20925

Foto: Gunnar Straand

Kartutsnitt: kulturminnesok.no.
Vi står ved 9: Ridevei til Furustad. Rød pil viser til fredet del av veianlegg.

Kulturminnet er fredet etter Lov om kulturminner av 9. juni, 1978. Inngrep i, tildekking eller ødeleggelse av dem, er forbundet med straffeansvar. Hvis skadeverk, ta kontakt med fylkeskommunen.

Sandefjord Turistforening og Store Bergan skole med støtte fra Store Bergan NMU har ansvar for skjøtsel av skiltet.

Store Bergan skole
Sandefjord kommune

KAPITTEL 4

KULTURMINNER

1800–

4. Kulturminner 1800–

Det vi til nå har behandlet, har vært mer eller mindre "døde" minner fra de eldste tider og fram til slutten av middelalderen. Nå går vi over til å se på kulturminner som har vært i praktisk bruk her i kretsen i løpet av tidsrommet 1800 til første halvdel av 1900-tallet. Mange av disse kulturminnene har dog sitt opphav lengre tilbake i tid.

Om Påskås

Spesielle helgedager, som 1. juledag, 1. påskedag og 1. pinsedag, ble i gammel tid feiret på helt bestemte måter. På 1. påskedag var det mange steder skikk at hele befolkningen i ei grend samlet seg på en ås for å se på soloppgangen og på den måten minnes Jesu oppstandelse. Sannsynligvis går denne skikken tilbake til den første kristne tid her i landet. Vi må regne med at det var et stort øyeblikk når sola kom opp over horisonten. Men det var nok også en viktig sosial begivenhet. Sannsynligvis hadde hver familie mat og drikke med. Ved en religiøs fest skulle folk være glade. Derfor var det heller ikke uvanlig med musikk og dans. Helst var det ungdom som tok del, men godt voksne var nok også med. Åsen folk samlet seg på, ble kalt Påskås. Det var mange slike påskåser. Den som ligger på Marum er bare en av tre i området herfra og utover til Oksholmveien.

På Påskås i Marum har tradisjonen visstnok levd fram til 1937.

Haneholmveien

Hvor gammel Haneholmveien er, vet vi ikke. Det er trolig at det etter hvert har dannet seg en veg inne fra Støyten ved Virik og utover mot Lystad. I alle fall kan vi følge en gammel veg fra sistnevnte sted over Lystadåsen fram til Sole lokale. Den går videre som det vi kaller **sæterveg** (s24) på vestsida av Hystadåsen, deretter bort vegen til Rønningen, der den deler seg. En del går gjennom tunet på Rønningen og videre til Bergan. Den andre delen går sørover gjennom Ødegården til Kiserødli, på østsida av Engeli, og så følger den vegen til Sørbyøya og Storøya. Fra denne vegen er det flere avstikkere. Noen steder kan, som en forstår, vegene følges i dag, andre steder er de borte.

Hystadveien (R303)

Gjennom lokale spleiselag fikk man i 1902 kjørbare veg fra byen til Verdens Ende.

Før den ble anlagt først på 1900-tallet, lå det noen fiskerhus nede ved fjorden. Hystadstranda og Lystadstranda var navn på to småbruk. Noen flere småbruk var det saktens, som feks. Lystadrønningen. Avstanden fra byen til Hystad virket nok stor for byboerne, noe som navnet Verdens Ende forteller. Dette er navnet på området omkring krysset R303-Soleveien.

En slags veg må det ha vært før også, men neppe særlig kjørbare. Fra Verdens Ende gikk det imidlertid en veg gjennom Hystadskogen (Pindsleskauen), svingte mot vest og krysset jordene på Østre Hystad, gikk gjennom tunet på gården, støtte sammen med vegen på vestsiden av Hystadåsen og fulgte den sørover Rønninglia (Rønningveien). Dette var den vanlige vegen fra Verdens Ende opp til Store Bergan skole, inntil Store Bergan vei ble anlagt først på 1930-tallet. På begynnelsen av 1930-åra ble også Riksveien, den nåværende R303, ført videre over Hem bru, gjennom Tjølling til Larvik.

Om steingjerder

Etter hvert som forfedrene våre dyrket opp jorda, ble det nødvendig å rydde stein til side. Stein ble brukt som byggematerialer til gravrøyser, men var også nyttige til å markere skille mellom de forskjellige eiendommene. Mange begynte å legge opp steinene til steingjerder eller steingarder. I andre deler av landet ble steingjerdene nesten kunstferdig murt opp. Det gjelder kanskje først og fremst på Jæren, der mengden av stein er mye større enn her.

Gjerdene skulle som nevnt markere skille mellom eiendommene, først mellom gårdene, senere også mellom ulike gårdsbruk. De var ikke bare skille, men også vern. Gjerdene skulle verne bonden mot at andre tilegnet seg noe av jorda hans, og at andres husdyr begynte å beite på eiendommen hans. Ordet gard/gjerde finner vi i mange språk. Som nevnt skulle en gard være et vern. Hver enkelt eiendom ble gjerdet inn. Da ble det fort til at det som lå innenfor garden, ble kalt **en gard**, eller gård i deler av landet. Denne betydningen finner vi i alle de nordiske språkene. Fra fransk

har vi verbet garder, å sikre seg mot noe, i engelsk kjenner vi a guard - en vakt og a garden - en hage. Gartner kommer nok av samme ord, og fremdeles garderer vi oss mot ulykker. Og når vi tipper, kan det også være klokt å gardere. Det ble også bygd steingjerder på den ene eller begge sider av veger.

Kullmiler

Tidlig begynte bøndene å brenne kull. Den ble særlig brukt til utvinning og smelting av jern. Treschow-Fritzøe ble etter hvert eier av en stor del av jordvidda i Vestfold og Telemark. Jernverk var en viktig del av grevskapets næringsvirksomhet. En stor del av det som nå er Store Bergan krets, var i grevskapets eie fra slutten av 1600-tallet til om lag midten av 1800-åra. Det gjelder Sørby, en del av Lystad, Holmen og størsteparten av Bergan. I den utstrekning disse gårdene hadde skog, måtte de brenne kull og levere til jernverket. Videre vet vi at Marum vant ut kull og solgte til samme bedrift. Derfor kan vi finne rester av kullmiler flere steder i skogene, bl.a. ved skogsveien fra Marum til Dammen.

Gamle brønner

Inntil vi fikk vann fra det sentrale, kommunale vannverket, hadde hvert gårdsbruk sin vannforsyning. Et bruk kunne ha flere brønner. De kunne være 4-5 meter dype, sirkelrunde og steinsatt innvendig, slik at jord og sand ikke skulle rase ut. Til overbygning hadde de som regel et pyramideformet tak med en luke som kunne åpnes på den ene siden, slik at en med en såkalt brønnkrok kunne heise opp vann i bøtter og bære det inn i kjøkken, fjøs eller stall. Brønnene ble som regel gravd etter anvisning av folk som hadde evne til å finne vann ved hjelp av ønskekvist. En mann som hadde de rette egenskapene, brukte en Y-formet kvist, helst av rogn, som han holdt foran seg, idet han vregte kvistene ut til sidene. Når spissen på Y-kvisten begynte å brette nedover, var det tegn på at det gikk en vannåre under. Den kraften kvisten ble brukt ned med, viste hvor sterk åren var. Fra vitenskapelig hold er det benektet at det er mulig å finne vann på denne måten. Men århundrers erfaring har vist at metoden virker.

Dersom en var så heldig å finne en riktig sterk åre, og den brønnen en gravde, lå så høyt at det var fall ned til husene, kunne en etter hvert få såkalt innlagt vann. Fra først av brukte en uthulte trestammer som kunne settes sammen til lange ledninger. Seinere kom ledninger av jern. Oftest var det fjøs og stall som først fikk innlagt vann, for der var behovet størst. Kjøkkenet var det ikke så farlig med. Helt fram til 1920-30 tallet var det ikke sjelden at folk bar vann til vanlig husbruk. Pindsle gårdsbruk på Østre Hystad var et foregangsbruk når det gjaldt vanntilførsel. Der hadde en funnet en kraftig åre i ei lita kløft vest for gården. Tilgangen av vann var så sterk og fallet så høyt, at en ikke bare hadde tilstrekkelig til fjøs, stall og kjøkken. En fikk også lagt vann opp til andre etasje. I 2023 kan vi fortsatt se brønnen. Den har fått et tak av bølgeblekk.

Brønnen fotografert i 2023. (Foto Kristin Sand Koren)

Om hestevandring

Tresking og kasting av kornet hadde krevd mye arbeid. Treskinga foregikk ved at avlingen ble spredd utover låvegolv. Så gikk arbeidsfolket rundt med en **sliul** og slo i halmen, slik at kornet løsnet. En sliul er en kortere stokk festet til et treskaft med vidje, tau eller liknende. Da det var gjort, ble agnene og kornet fraktet ut på gårds-plassen en dag det var nok vind, og kastet opp i lufta. De lette agnene blåste da bort, mens kornet falt ned på bakken og ble senere fylt i sekker. For å lette arbeidet ble det på noen gårder tatt i bruk såkalte heste- eller oksevandringer. En hest eller en okse gikk i en sirkel og dro en lang stang som var festet til en loddrett anordning i sentrum. Denne sto ved hjelp av tannhjulsordninger i mekanisk forbindelse med en treske- eller kastemaskin (av å kaste, se foran!) inne på låven.

Kverner, møller og sager

Går vi riktig langt tilbake i tida, ble kornet malt på handkverner. Etter hvert ble vannkraft tatt i bruk. I bekker og elver med tilstrekkelig fall ble det laget demninger som ga kraft til ulike typer skovlhjul som drev møllesteinene og sagene. Vi skal ikke gå inn på konstruksjonene. Av dem kan det etter hvert ha blitt mange. Det er blitt sagt at hver gård hadde si kvern. Det kan vel være en overdrivelse. Forutsetningen var jo en bekk med et visst fall. Gamle stedsnavn kan fortelle en god del. På Marum har vi en strekning langs bekken vest for gården som heter Dammane. Her har det altså ikke bare vært en, men flere dammurer. Lengre nede ved den samme bekken finner vi bruket Dammen. Fra Dammen og nedover kan en se rester av flere murer til en kommer ned til Haneholmmølla. Det trenger ikke ha vært ei kvern ved hver dam. Mer sannsynlig er det nok at kverna, mølla eller saga kunne ligge ved den nederste dammen, og at vannet i dammene ovenfor fungerte som magasin og ble sluppet etter hvert som hoveddammen slapp opp for vann. På grunn av det flate terrenget var det ikke mulighet for store dammer. Det faktum at vi i kretsen vel bare har ett stedsnavn som viser til selve virksomheten, nemlig Haneholmmølla eller som folk tidligere ofte sa, Mølla, peker vel i samme retning.

Ettersom gårdene utover langs Granholmsletta på grunn av mangel på vann og fall ikke hadde

mulighet til å bygge kverner, ble det naturlig å prøve å finne alternativ. Derfor ble det på åsen ved Enga bygd ei vindmølle som en av flere i kommunen. Vi vet lite om den, men et gammelt navn på åsen ved Enga er Mølleberget. Den kan ikke ha vært lenge i bruk, kan hende bare ei tid på midten av det 19. hundreåret. Vi kan ennå se restene av fundamentet, der steinene trolig er en del av ei gravrøys.

Steinbrudd

I Brunlanes og Tjølling finnes store mengder av Norges viktigste naturstein, larvikitt. Denne blir brukt som fasadestein, fliser, som benkeplate eller gravstein rundt om i hele verden. Som handelsvare kalles steinen gjerne lys- eller mørk labrador. I 2008 ble larvikitt kåret til Norges nasjonalbergart, og i 2021 lå eksportverdien på om lag en halv milliard kroner.

Hovedåren for larvikitt finnes altså i Larvik kommune, men lengst syd i vår skolekrets har vi også hatt steinbrudd. Det største ble drevet fra 1936 til 1961, og lengst syd i Marum hadde vi to brudd som var i drift fra ca. 1950 til 1960. Restene av disse steinbruddene sees tydelig fra veien sydover på vestsiden av Steinfjell.

Norges Geologiske Undersøkelser har beskrevet det de kaller Marum-Jåbergforekomsten i 2004 (Objekt Id: 0706,603,00,00) og forteller at dens økonomiske betydning er viktig. Der finnes den klassiske mørke larvikitten, Klåstadtypen. NGU beskriver bergarten på følgende måte:

Når lys brytes i krystallene oppstår en optisk effekt, kalt schiller-effekt, som gir det velkjente farge-spillet. I Marum-Jåbergforekomsten har farge-spillet en sterk blå (dypblå) farvetone og meget god intensitet. Det overlever selv betydelig forvitring, og er et sentralt, diagnostisk trekk under kartlegging. Bergartens egenfarge/bunnfarge er mørk grå til nesten sort og gjenspeiler feltspatens egenfarge og innholdet av mørke mineraler.

Reservene i Marum-Jåbergforekomsten anses som store, selv om betydelige arealer er dekt av dyrket mark. Områdene med mest massiv larvikitt utgjør generelt høydedragene i terrenget, mens jordbruks-arealene ligger i forsenkningene, som også generelt fører mer oppsprukket og omvandlet larvikitt. (...) Forekomsten utgjør et areal på flere kvadratkilometer.

Du kan lese mer om larvikitt her:
(ngu.no/emne/larvikitt)

Larvikitt. I vårt distrikt er det mørk larvikitt av Klåstad-typen. NGU kaller den "Marumtypen".
(Foto Gunnar Straand)

«Pindsleåsen» i Hystadåsen

Skiidrett har lange tradisjoner her i landet. Men når det gjelder denne idrettens historie, er det først og fremst trakter i Telemark, Trysil og kanskje Trøndelag en tenker på. I vår del av landet gikk nok folk på ski, men som konkurranseidrett er den her mye yngre. I begynnelsen av 1900-tallet var det forholdsvis sjelden at unger her i trakten hadde egne ski. Men etter hvert som skoleverket ble bygd ut, kom det lærere fra andre deler av landet, der det å renne på ski hadde tradisjoner. Noen av de interesserte fra Vestfold, var folk som hadde fått interessen gjennom samvær med kolleger.

En av dem som gjorde mye for å utbre denne idretten i vår kommune, var mangeårige lærer og skolestyrer ved Store Bergan skole, Lars Lien. Han var fra Arnadal i Stokke, kom til Framnes skole i 1914 og til Store Bergan i 1917. Straks begynte han å påvirke foreldre til å skaffe ski til barna sine og startet så hopprenn i en bakke han fikk i stand på nordøstsida av Hystadåsen. Bakken ble kalt «Pindsleåsen» etter eieren av Østre Hystad, Johan Christian Pindsle. Der ble det holdt skoleskirenn hvert år så sant føreforholdene tillot det. Det skulle ikke alltid så mye snø til. I 1938 smeltet snøen tidlig. Da gikk elever, både jenter og gutter, sammen om å få bakken i stand. Snø ble fraktet på bærer fra søkk bak bakken, og issvuller i unnarennet ble hogd i stykker med øks, slik at det skulle bli fester for snøen. Da rennet ble holdt et par dager etter, var bakken like god som noen gang. Under krigen, fra og med 1942 til og med 1945, ble det ikke arrangert renn. Etter at Lien var gått av med pensjon i 1956, fortsatte skirennene fram til og med 1972, men i slutten av 50-åra hadde skolen egen bakke på vestsida av Rønningåsen. Unnarennet gikk noen meter nord for Store Bergan-hallen.

Ikke bare skoleskirenn ble holdt i «Pindsleåsen». Også Store Bergan idrettslag brukte den som konkurransebakke de aller første månedene etter at laget kom i stand i 1931. Dessuten hendte det ofte at barn og ungdom på egen hånd arrangerte renn, som ble bekjentgjort ved oppslag på telefonstolpene. Bakkerekord var 16,5 m.

Påskås

Kulturminne

Påskås

Det er mange «påskåser» rundt omkring i landet. Her samlet folk seg på toppen første påskedags morgen ved soloppgang. Det var noe symbolsk i dette å skulle se sola danse påskemorgen, et ledd i feiringen av Jesu oppstandelse. Skikken kan sees på som en from, folkelig tolkning av selve påskebudskapet og en videreføring av førkristen soldyrking.

Fra Vestfold fortelles det følgende: *«Påskemorgen drog ungdommen, mest de unge gutter, opp på nærmeste ås, hvorfra det var den beste utsikt mot øst, for å se solen danse. Man gikk av sted før soloppgang og ventet i stor spenning på det høytidelige øyeblikk, da solen skulle dukke opp av horisonten; og guttene kunne, når de kom hjem, med stor sikkerhet bekrefte den gamle tro, at solen virkelig hadde danset».*

Kilde: Visted, Kristofer, Kulturhistoriker og museumsmann (1873-1949).

Vi har beretninger om at folk samlet seg her vi nå står, første påskedag helt fram til 1937.

Foto: Kristin Sand Koren

Sandefjord Turistforening og Store Bergan skole med støtte fra Store Bergan NMU har ansvar for skjøtsel av skiltet.

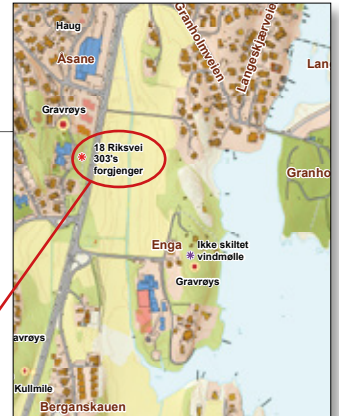
Store Bergan skole
Sandefjord kommune

RV 303

Kulturminne

RV303s forgjenger

På 1800-tallet var det bare krøtterstier, gangveier og små veistubber rundt gårdsgrender langs fjorden mot Tjølling. I 1899 ble det avholdt et folkemøte på Store Bergan skole. Her startet man innsamling av penger til en vei sydover langs fjorden. I 1902-03 var veien fram til "Verdens ende", rett syd for «Gimle» (Jotun), ferdigstilt.

Fylkesveien (dagens riksvei 303) mot Tjølling ble fullført i 1936.

Her kan en se rester av den gamle veien som kom over Lystadåsen fram til Sole lokale, videre sørover til Østre Hystad (Pindsles gård), oppover i retning av Store Bergan skole og videre bortover Rønningveien. Ved Rønningen delte veien seg. Den ene veien gikk gjennom tunet på Rønningen og opp til Store Bergan-gårdene. Den andre fortsatte hitover, forbi Ødegården og langs Kiserødveien. Deretter gikk den videre på østsiden av Engeli, der vi ennå kan følge veien utover til Sørbyøya og Storøya.

Foto: Hilde Haugen

Sandefjord Turistforening og Store Bergan skole med støtte fra Store Bergan NMU har ansvar for skjøtsel av skiltet.

Kart over området fra 1924. Kilde: [Nasjonalbiblioteket.no](http://nasjonalbiblioteket.no)

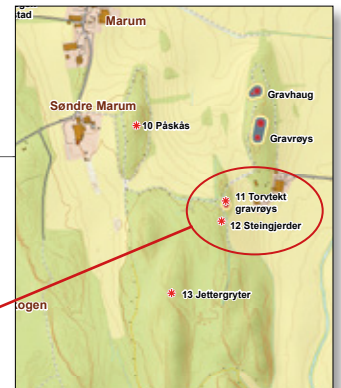

Store Bergan skole
Sandefjord kommune

Steingjerder

Steingjerder

Det har blitt lagt opp steingjerder i Norge helt siden folkevandringstiden. Steingjerdene kunne ha ulike formål som:

- Å skille innmark fra utmark.
- Å markere grensen mellom to gårder eller gårdsbruk.
- Å rydde bort stein i samband med nydyrking.

Mange steder i utkanten av et jorde kan en finne røyser som kan likne på gravrøyser, men som i virkeligheten er såkalte dyrkingsrøyser.

Her ser vi et steingjerde som skilte ulike eiendommer.

Foto: Hilde Haugen

Sandefjord Turistforening og Store Bergan skole med støtte fra Store Bergan NMU har ansvar for skjøtsel av skiltet.

Store Bergan skole
Sandefjord kommune

Hestevandring

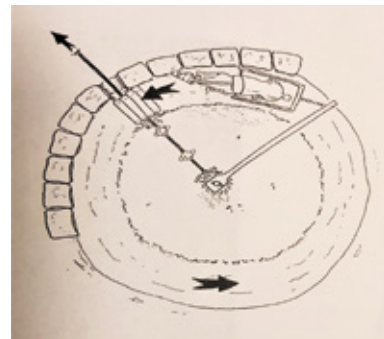
Kulturminne

Hestevandring

De første treskemaskinene ble ofte drevet med hestekraft. En hest dro en lang stang som var festet til et sentrum, som igjen sto i mekanisk kontakt med en maskin.

Her har man laget til en jevn flate i bakken nær driftsbygningen. Der var det en hestevandring som ble brukt på gården fram til ca. 1920. I mange tilfeller var det en okse som var trekkdyr. Det ble da kalt en oksevandring.

Tegnet av Arild Braa Nordli

Foto: Gunnar Straand

Sandefjord Turistforening og Store Bergan skole med støtte fra Store Bergan NMU har ansvar for skjøtsel av skiltet.

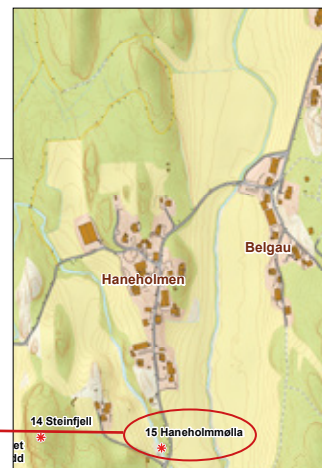
Store Bergan skole
Sandefjord kommune

Haneholmmølla

Kulturminne

Haneholmmølla

Her ser du ruinene av Haneholmmølla. Ved denne mølla ble det malt korn til gårdene i nærheten. Rester av demningen er lett å se, og dammen strakte seg et godt stykke oppover. Mølla ble bygd om til elektrisk drift på 1900-tallet. Den ble lagt ned i 1928. Driften ble da flyttet til Løve i Tjølling. Selve møllebygningen og mølledammen var intakt til etter siste verdenskrig.

Et par hundre meter lengre opp, der bekken renner gjennom ei lita kløft, finner en rester av en annen dam-mur.

Vannkvernen kom i bruk i Norge på 1200-tallet. Det ble bygd tusenvis av slike vandrevne kverner ved elver og bekker rundt om i landet. I 1830 regner man med at vi hadde totalt 20 000–30 000 gårdskverner. I 1919 var det bare 7811 registrerte gårdskverner igjen. Nå males alt korn på store, godkjente møller. (Kilde www.snl.no)

Foto: Hilde Haugen

Sandefjord Turistforening og Store Bergan skole med støtte fra Store Bergan NMU har ansvar for skjøtsel av skiltet.

Store Bergan skole
Sandefjord kommune

Pindsleåsen skibakke

Pindsleåsen skibakke

Her lå den gamle skibakken «Pindsleåsen». Lærer og skolestyrer Lars Lien kom til Store Bergan i 1917 og tok straks til med å inspirere guttene til å hoppe på ski. Etter hvert kom også en del jenter med.

Historisk bilde fra hopprenn på Store Bergan skole.

Hver vinter fram til midt på 1970-tallet, ble det holdt skirenn når snøforholdene gjorde det mulig. Lien var forbundsdommer og dømte disse skoleskirennene fram til han sluttet i 1956. Av og til var også en annen forbundsdommer, Ole Kokvold, med. Det ga rennene en ganske stor prestisje. I unnarennet eller på nordsiden av bakken ble det holdt utforrenn for jentene og for elever i 1. klasse.

Mange elever fortsatte å hoppe i bakken også etter at de hadde sluttet på skolen. Den 11. november 1931 ble Store Bergan idrettslag stiftet med Hans Borge som formann. «Pindsleåsen» ble brukt som konkurransebakke fram til Lystadkollen sto klar i 1932. Man kan si at det var her grunnlaget for Store Bergan idrettslag ble lagt.

Sandefjord Turistforening og Store Bergan skole med støtte fra Store Bergan NMU har ansvar for skjøtsel av skiltet.

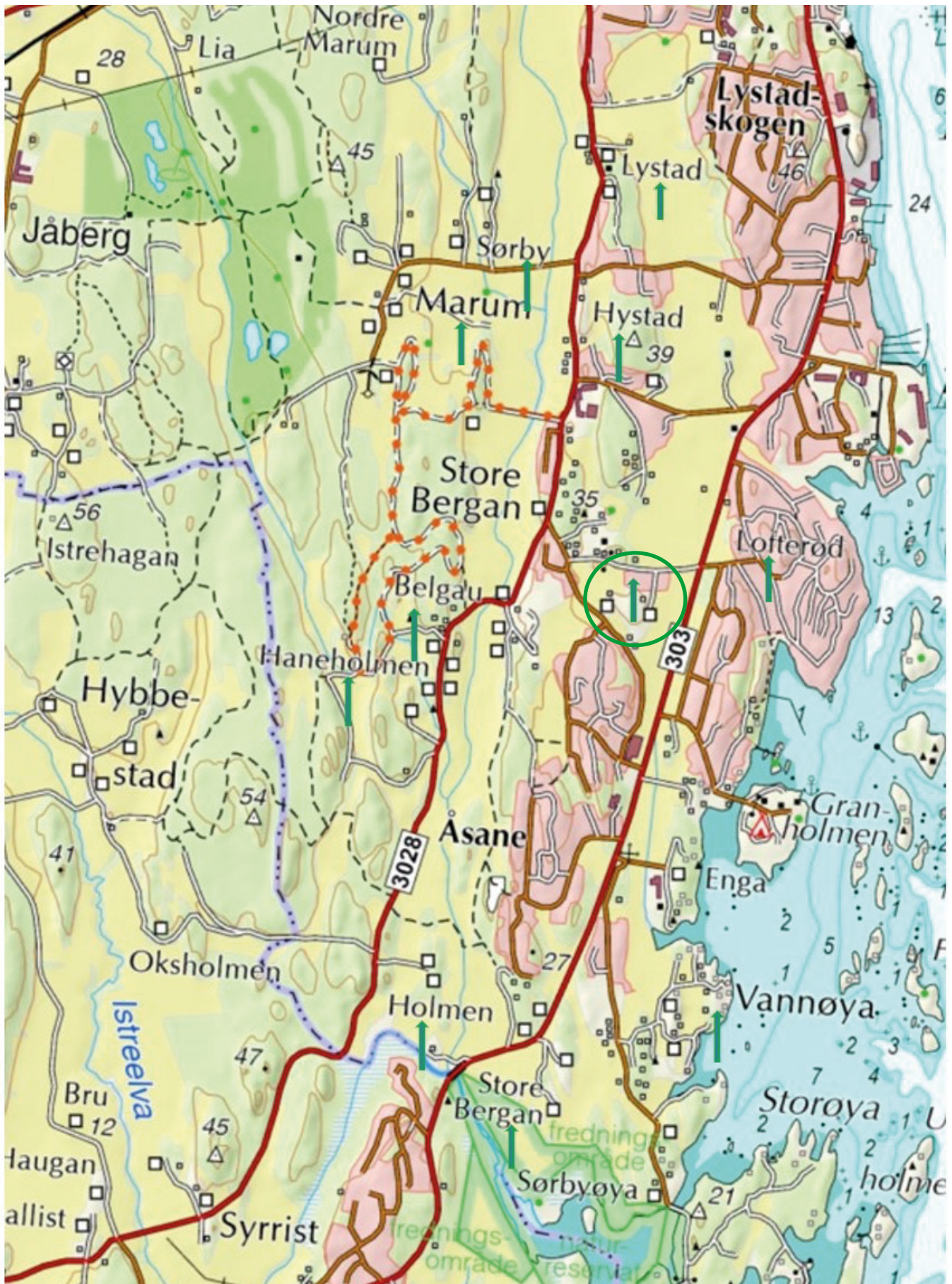

Store Bergan skole
Sandefjord kommune

KAPITTEL 5

GÅRDSHISTORIE

Ødegården ligger ved dagens Ødegårdsveien. (sirklet inn) Kilde Norgeskart

5. Gårdshistorie

Denne teksten er kopi av teksten Bjørgulv Lien skrev på lokal dialekt om gårdsnavn i heftet «Natur- og kulturminner i Store Bergan krets» utgitt av Store Bergan skole i 1999 som kan være av interesse for de med røtter i skolekretsen.

Gårdsnavn, skyld og matrikelnummer

Det har alltid vært behov for å skille gårdene fra hverandre. De har egne navn, ulik størrelse (skyld) og ulike matrikelnummer.

Gårdsnavn

Gårdsnavn er en viktig del av historia. De forteller en del om alderen på de ulike gårdene og dessuten litt om hvor gammel ei bygd er. Med gård mener en all jord som hører inn under ett gårdsnummer (g.nr.). Som eksempel kan vi nevne g.nr. 132, Store Bergan. Det er fem Bergan-gårder i kommunen vår. Alle de andre er forholdsvis små. Her har vi å gjøre med den store Bergan-gården. Av det har den fått navnet Store Bergan. Den var opprinnelig en storgård som i perioden fra først på 1700-tallet til om lag 1830 ble delt i fire bruk. Etter hvert fikk de sine egne bruksnummer. Seinere kom Enga og Klørne (uttales Klør'næ) til, skilt ut fra to av de foregående. Disse seks bruka er seinere delt opp i flere mindre bruk, som Rønningen, Tra', Løkkene, Flatskjær (nå Granholmen), Engestrand, Engeli, Bjønnmyra, Kølabånn m.fl. De fire eldste bruka har ikke egne navn, bare gårds- og bruksnummer. De som er skilt ut seinere, har altså navn i tillegg. Noen av disse kan ha vært husmannsplasser. Endinga -rød i Kiserød (Uttale Kjis're') kan tyde på at dette bruket opprinnelig var en egen gård fra slutten av mellomalderen, men som seinere er lagt inn som et bruk under Store Bergan.

Om lag 1930 besto Store Bergan gård av 15-16 bruk på i alt vel 600 mål dyrka jord. Det er altså stor skilnad på en gård og et bruk.

By, Heim

«Store» i Store Bergan forteller noe om gården. Det gir en karakteristikk. Alle gårds- og eventuelle bruksnavn har ei mening. Navna sier bl.a. en del om når gårdene ble dyrka opp, hvor de ligger,

hvem som har grunnlagt dem osv. Ikke alle gårdsnavn kan tydes. Enkelte er eldgamle, hvor gamle veit vi ikke. Men disse skal vi ikke gå nærmere inn på, ettersom vi ikke finner noen av dem i vårt område. De eldste navna vi kan tyde, er fra tida omkring begynnelsen av tidsregninga vår. Det kan rett og slett være Byr (seinere By eller Bø) eller Heimr. De sier ganske enkelt at der bor folk fast, i motsetning til jegerfolket som streifer omkring, eller at det ligger en heim der, altså igjen et sted der folk bor fast, har heimen sin. Navnet Byr er forresten det samme som vi i dag har i ordet bonde, på gammalnorsk buandi madr (bustad mann). Vi finner det også i betegnelsen en by, et sted der mange mennesker bor samla. Oppe ved sørenden av Goksjø ligger gården Bø, og ikke langt derfra ligger Hem, opprinnelig Heimr. Hem finner vi også i Tjølling, litt sør for Hem bru. Trulig hører Ve- gårdene også til denne tida. Ve betyr helligdom, og en kan vel regne med at disse gårdene er bygd der folket kom sammen til religiøse handlinger. Jfr. det gammalnorske uttrykket for fredløs: Varg i veum (ulv i helligdommen). Tostavingsnavn som ender på -by (Sørby), må regnes som atskillig yngre enn de foregående. Det samme gjelder Vestad.

Naturnavn

-vin, -heim

Omtrent like gamle er gårder som er oppkalt etter formasjoner i lendet, såkalte naturnavn. De har vanligvis enstavingsnavn som Nes, Vik, Berg, Haug, Dal, Mo, Vang, Strand, Holm, Øy, Sund og mange flere. Det er som regel lett å tyde dem. Gården Nes ligger på et nes, Dal ligger i en dal, Sund ligger ved et sund osv. En kan også finne dem i sammensetninger, f.eks. Fevang. En god del navn står i ubestemt flertall, f.eks. Bergar, som i nyere tid er blitt til Bergan. Noen ganger forekommer de også i bestemt form, f.eks. Vika eller Berget. Disse siste er regna for yngre enn de foregående.

Slike gårder som er nevnt hittil, lå vanligvis sentralt i bygda, der en fant den beste jorda eller de beste fiske- og fangstmulighetene. Det var typiske ættegårder, der en stor del av slekta holdt til. De kunne ha svær jordvidde. Etter hvert ble det

kan hende litt for mange mennesker på samme sted. Unge sønner flyttet ut og overtok en del av ættegården, helst god utmark, som sine eienommer, og som de dyrka opp. Dette ser ut til å ha skjedd i løpet av de tre-fire første hundreåra av vår tidsregning. Vanligvis fikk disse gårdene navn som endte på -vinr eller -heimr. Vinr betyr grasmark eller eng. Første ledd kunne være et gude-
 navn, f.eks. Ull eller Tor. Slik har vi fått gårdsnavn som Ullvin (Ulls grasmark/gård) og Torvin (Tors grasmark/gård). Disse navna kan trulig fortelle oss hvordan de ulike gudene ble dyrka. Men en kan også finne tilfelle der første leddet viser til vegetasjonen eller topografien på stedet, f.eks. Granvin, Sundvin.

Seinere er mange av vin-endingene svekka til -en (Skåren), -n (Ullern), -e (Sunde, Auve) eller -i (Tori). Men i atskillige tilfelle har de ennå den opprinnelige endinga -vin (Ullvin, Granvin).

Heim-gårdene kom nok noe seinere enn vin-gårdene. Betydningen av heimr er jo klar. Første leddet her kan fortelle om hvem som dyrka opp gården, eller noe som er karakteristisk for gården. Vi finner Marum (opprinnelig Marheimr eller Mareimr), der første leddet er mar som er et gammelt ord for hest (merr). Marum betyr altså heimen/gården der en har hest(er). Heim er ofte svekka til -um, -om, -åm, -em eller bare -m. Bjørnheimar er blitt til Bjønnum, Haugheimr til Haughem, Helgisheimr til Øljesåm (i dag Elgesem). Men også denne endinga kan vi finne i sin opprinnelige form: Ringheim, Stalheim, Jessheim.

-land, -stad

Litt seinere, om lag fra det femte hundreåret og fram gjennom vikingtida, kommer land- og stad-gårdene. Mange av land-gårdene har et første ledd som viser til et planteslag eller et dyreslag, f.eks. Linland, Byggland, Rosseland (ross-hest), Svinland, Sauland. Noen forteller om hvordan lendet er: Moland, Brattland, Røyselend. Et gårdsnavn som Rauland har trulig sammenheng med den rustrøde fargen på myrmalm og forteller at jernutvinning var en del av næringsgrunnlaget på gården. Noen ganger har navnet en sosialt nedsettende tyding: Træland, Kotland. Et navn som Hovland forteller at det har stått et

gudehus (hov) på gården. Av og til kan et gårdsnavn ha gått over til å være navn på bygda, f.eks. Sauland, Moland, Rauland. Fra om lag samme tid eller litt seinere stammer stad-gårdene. Ofte forteller navnet om hvem som har dyrka opp gården: Arnstad, Bjørnstad, Råstad (Roaldsstadir), Gjerstad (Geirastadir).

Enkelte navn kan også vise hvilket yrke dyrkeren hadde, f.eks. Smestad (Smidrstadir). Navnet kan også fortelle om hvor høvdingen holdt til. Men mange av stad-navna er vanskelige å tyde. Det skal vi komme tilbake til i samband med lokale navn av denne typen.

Tveit, -set

Mange gårder av det slaget vi har vært inne på, hadde høy sosial status. Mot slutten av vikingtida endrer dette seg. Det ble skort på jord (sannsynligvis en hovedårsak til vikingferdene), og fra denne tida og framover finner vi gårdsnavn som ender på -set og -tveit/-tvedt, eller som ganske enkelt heter Tveit, Tvedt, Tveita, Tveiten, Tveten, Tveter. Slike gårder fikk som regel en lågere status. Set-navna forteller ofte at gårdene er grunnlagt på gamle, oppdyrka steder, som så er blitt skilt ut fra en større gård. Set kommer egentlig av å sitte/sette i tydinga slå seg ned. Vi finner det samme navnet igjen i seter eller det engelske to settle. Slike navn er Vallset (av voll), Løset (av løe) Linset (av lin, linåker). Tveit har samband med et gammelt verb som betyr å dele eller skjære ut. Eks.: Hotvedt (opprinnelig Håtveit, det første leddet hå betyr høytliggende).

-rud, -rød

Enda lågere status fikk de gårdene som endte på rud eller rød. Endinga kommer av verbet å rydde. Ofte ligger de i utkanten av bygda sett i forhold til de eldre gårdene, eller områder som tidligere ikke er blitt sett på som verd å dyrke. Disse gårdsnavna stammer fra tida fra om lag 1050 til 1350. Første leddet opplyser om hvem som har rydda gården, det kan være et fornavn eller en yrkesbetegnelse. Eks.: Lofterød (av Loptsrud), Haraidsrød, Presterød, Smedsrød. Navnet Bjørnumrød (i :Fevang krets) viser at hovedgården er Bjørnum, som ligger kloss ved.

Navn på bruk

Etter Svartedauden var det jord nok. Det var bare å ta i bruk gårder som ingen dreiv lenger, de såkalte ødegårdene. Men folketallet auka på, og fra omtrent år 1600 og fram mot 1900 stammer husmannsvesenet. Familier som ikke hadde noe levebrød (det kunne gjelde yngre sønner på de større gårdene) fikk seg tildelt et lite stykke jord, helst i utmark, stort nok til å fø ei ku eller to og til å dyrke litt kom og grønnsaker, seinere også poteter. Husmannen eide ikke plassen sjøl, men måtte betale leie i form av pliktarbeid på gården. Husmannsplassen hadde eget navn, f.eks. Plassen, Kølabånn, Rønningen, Prøysen. Ofte kunne også gården som plassen var skilt ut fra, komme igjen i navnet: framfor endinga -eie. På Bjørnum var det således en plass som het Bjørnumeie. Vi finner også endinga -stuen, f.eks. Pyntestuen (ble uttalt Pøntestua) ved Dølebakken. Navnet kom av at bygdefolk kom innom for å pynte seg etter reisa når de skulle til kirka. På den måten fikk husmannsfolket en ekstra inntekt.

Svedje-bruk

Som tidligere nevnt, finnes det en mengde gårds- og bruksnavn, ikke minst fra de siste fire-fem hundre åra, som ikke kommer inn under disse hovedgruppene. Ofte forteller de om nydyrking eller dyrkingsmetoder, de såkalte svedjebruk. Nydyrkeren svidde av skog og busker før en tok jorda i bruk. Slike navn er: Svea/Sveen, Brenna, Bråten (jmf. bråtabrann).

Skylde

Gårdene betalte skatt etter størrelse og eventuelle andre inntektskilder, f.eks. skog, jakt og fiske. De store gårdene var fullgårder, hos oss vanligvis på over 200-300 mål innmark. Gårder under den størrelsen var halvgårder. De betalte mindre skatt. De små gårdene fikk betegnelsen ødegårder (Ø'går'n, Øydegarden). De hadde den lågeste skatten. Slike gårder hadde en gang blitt liggende øde etter at pest, f.eks. Svartedauen, hadde herja. Av disse gårdene kunne myndigheten ikke få inn skatt. Seinere ble ødegård betegnelse på gårder med liten skatteevne. Gårder som skatta som to fullgårder eller mer, ble regna som storgårder. Etter dette var Marum (skatta for tre fullgårder),

Bergan og Hystad (begge skatta for to fullgårder) storgårder i gammel forstand. Lystad, Sørby, Belgau og Haneholmen var fullgårder, Løfterød og Holmen halvgårder. Og så hadde vi en ødegård, Ø'går'n, som rett nok etter matrikkelen har hørt under Hystad. Ett av bruka, Haugastein, lå (og ligger) under Jåberg.

Matrikelnummer

Gårdene er blitt nummerert etter et sinnrikt system. En gård hadde feks. g.nr. 128. Da den ble delt, fikk en bruk nr. 1 og 2. Disse fikk da matrikelnummer 128/1 og 128/2. Når det på det andre av disse ble skilt ut et bruk, fikk en gårds- og bruksnummer 128/2 og 128/2,1. Dersom det ble skilt ut et nytt bruk under 128/2,1, ville dette få g.nr og b.nr. 128/2,2 osv. Ofte kunne en bonde kjøpe tilbake et bruk eller et jordstykke som før var skilt ut. Dette ville da beholde det b.nr. det var tildelt. Som eks. kan en nevne Belgau. Denne gården har g.nr. 133. Bruket det gjelder, har b.nr. 1. Gårds- og bruksnummer blir da 133/1. Seinere er et utskilt bruk, b.nr. 6 lagt til b.nr. 1. Nåværende gårds- og bruksnummer blir derfor 133/1,6.

Gårdsnavn i Store Bergen krets

En kan altså langt på veg finne ut en gårds omtrentlige alder ut fra gårdsnavnet. De fleste kan også tydes, i alle fall om en har de nødvendige bakgrunnskunnskapene. I mange tilfeller kan en finne ut navnet på den som først dyrka opp gården.

Her i Store Bergen skolekrets har vi ti gårdsnavn, når en da ser bort fra navna på atskillige små bruk som Rønningen, Løkkene, Engestrand, Kølabånn, Moa, Dammen osv., som alle er bruk under de ti. Betydningen av de siste gir seg som regel sjøl. Men det er bare gårdsnavn, ikke bruksnavn, vi skal komme inn på.

Det er enten Holmen, (Store) Bergen eller Marum som er den eldste og etter den tids forhold var den mest sentrale i bygda. En må imidlertid huske at her gjelder ikke kommune- og kretsgrenser, som var ukjente for 2000 år sia.

Holmen

Den gården som etter navnet vel skal være den eldste, er Holmen. På gammalnorsk hette den Holmr, i bestemt form Holmrinn, som så seinere er blitt til Holmen. Når det likevel kan herske tvil, er det fordi Holmen i dag og langt tilbake i tida har vært en liten gård, en halvgård på om lag 150 mål innmark. Går en tilbake til begynnelsen av vår tidsregning, var det nok ikke annet enn en liten holme der, kan hende med litt jord i hellinga opp mot skogen i vest. Men ettersom sjøen sto mye høyere på den tida, sannsynligvis en 5-6 meter, kan det ha vært bra fangst og fiske i bukta inn fra Hemskilen og i fjorden utafor. En veit at slikt kunne bety mye for næringsgrunnlaget på en gård. Samtidig kan det være verd å merke seg at de to nærmeste grannegårdene mot vest har ho/mr i navnet, nemlig Hanaholmr og Oksholmr. En kan lure på hva bakgrunnen for dette er. Det trenger ikke nødvendigvis ha noe å si, for holme betyr ofte en høyde i terrenget eller en trekant der to bekker eller elver møtes. Dette stemmer i alle fall for Haneholmens vedkommende, men neppe når det gjelder Oksholmen. En kan derfor ikke se bort fra at Holmen langt tilbake i tida omfatta hele dette området, og i tilfelle har vi med en virkelig storgård å gjøre, den sentrale gården i vår sammenheng. Vi finner da heim-gårder (Hem og Marum), stad-gårder, (Hybbestad og eventuelt Hystad og Lystad) og rød-gårder (Kiserød og Lofterød) som kan ha ligget innafor det en kan kalle for urgården. Her kan også Bergan, Belgau/Bælju og Sørby komme inn.

Bergan

Men dette bildet blir i høy grad komplisert ved gårdsnavnet Bergan. På gammel tid var navnet Bergar. Dette er flertallsform av Berg. Hadde det vært navnet, ville saka ha vært klar. Da ville Berg kommet på linje med Holmr. Det er likevel klart at også Bergar viser til terrengformasjonene på stedet og derfor kan være fra samme tidsepoke som Holmr. Da kan vi ha hatt to slike urgårder eller ættegårder, kan hende skilt av den nevnte bukta og Marumbekken (Virikbekken)?? Dette er sjølsagt bare spekulasjoner. Bergan skatta som

to fullgårder og har, inntil den for et par hundreår sia ble delt i fire, noe seinere i seks bruk, vært å regne som en storgård, i flere hundre år den dominerende gården.

Marum

Om spekulasjonene foran ikke skulle holde stikk, vil Marum seile opp som den eldste gården. Men da vil Holmr og Bergar bli svært vanskelige å datere. Navnet er på gammalnorsk Marheimr eller Mareimr. Vi har altså å gjøre med en heim-gård fra de første tre-fire hundreåra e.Kr. Navnet er satt sammen av mar som betyr hest (i dag merr), og heimr. Etter dette betyr Marum gården der de har hest(er). En annen teori går ut på at mar kan bety hav. Navnet skulle da bety gården ved havet. Men beliggenheten gjør dette lite mulig. Gården ble alt før år 1350 delt i Nordre Marum, Mellom-Marum og Søndre Marum. Begge de to førstnevnte var fullgårder, mens Søndre Marum varierte mellom å skatte som fullgård og halvgård. Før delinga var derfor Marum en storgård, vel den største i bygda.

De neste i rekka er Hystad og Lystad, altså to stad-gårder og derfor fra vikingtida eller litt før. Men begge navna er vanskelige å tyde.

Hystad

Hystad har fått to alternative tydingar. Hvilken som er rett, er vanskelig å si. 0. Rygh mente den opprinnelige forma var Hysingsstadir etter mannsnavnet Hysingr eller Hisingr. Det blir da Hysings eller Hisings gård. Sophus Bugge mente opphavet var høvdingtittelen hersir (herse), og at gårdsnavnet har vært Hersisstadir. Atskillig kan tale for at gården Hystad er eldre enn navnet kan tyde på. Funn som er gjort i området, til dels i tilknytning til den gamle bautaen på stedet, skulle tilsi det. Det hendte at en gård skifta navn. Om Sophus Bugges tyding av navnet er rett, kan det på et tidspunkt ha vært naturlig å markere at her budde høvdingen, hersen, ved å gi gården et høvelig navn. Hystad ble delt i to før år 1350 i Vestre Hystad og Østre Hystad. Begge var fullgårder. Den var derfor å regne som en storgård på linje med Marum og Bergan.

Lystad

Enda vanskeligere er kan hende navnet Lystad. På gammalnorsk må gården ha hett Lysustadir. Det har vært gjetta på at Marumbekken (Virikbekken) i gammel tid har hatt navnet Lysa, den lysende elva eller bekken. Forklaringa virker ikke særlig overbevisende. Marumbekken har snaut noen gang vært ei lysende elv. Men forklaringa får vel godtas i mangel av noen bedre. Lystad skatta som stor fullgård.

Haneholmen

Hva navnet Haneholmen kommer av, er svært usikkert. Det siste leddet, -holmen, er klart nok. Det kommer, som før nevnt, av holmr, bestemt form holmriim. Gården ligger på ei høyde ved et åmot, et sted der to bekker eller elver møtes. Som vi har nevnt, ligger ofte holm-gårdene slik. Hva det første leddet, Hane, kommer av, veit vi ikke. Lorens Berg mener det kommer av fuglenavnet hane, kan hende oppnavnet på en mann, eller folk kan ha funnet en likskap mellom gårdens form og en hane. Vi har tidligere satt fram en teori om at vi her har for oss en urgård med Holmen som senter, og at Haneholmen og Oksholmen (i Tjølling) er blitt skilt ut med hver sitt holm-navn. Om denne teorien skulle ha noe for seg, kan en ikke se bort fra at Haneholmen kan være den opprinnelige gården. Men igjen er vi inne på spekulasjoner. Trulig er gården fra tidlig vikingtid, uten at vi kan slå fast noe sikkert. Haneholmen skatta som fullgård.

Belgau

Belgau eller Bælju som navnet tidligere ble uttalt, er trulig fra vikingtida. Vi finner navnet i et diplom fra 1332. Slik den ligger, er det sannsynlig at den i si tid ble skilt ut fra Bergen. Navnet føyer seg ikke inn i den oversikten over gårdsnavntyper som er nevnt. Opprinnelig navn er Belghaugr, sammensatt av belg og haugr. Det siste leddet gir seg sjøl. Det første kan ha tre tydingar:

1. Dyreskinn som er flådd av uten å være skåret opp i buken.
2. En bestemt slags frøkapsel.
3. En foss.

Alternativ 3 kan vi se bort fra på grunn av beliggenheten. Det har vært hevda at Belghaug har vært haugen der folk tørka belger, altså alternativ 1. Men med gårdens svært langstrakte og smale form kan en ikke utelukke at folk syntes gården hadde form som en frøkapsel. Den mest sannsynlige forklaringa er vel likevel alternativ 1. I tilfelle kan navnet være eldre enn gården, idet haugen kan ha hatt dette navnet lenge før gården ble skilt ut fra en eldre gård. Belgau skatta som fullgård.

Sørby

En gård som er vanskelig å plassere, er Sørby. Det finnes en god del gårder som ender på by. Vi har Sørby, Nordby, Østby og Vestby. Slike gårdsnavn finner vi ofte der gamle By-gårder fra tida omkring Kr.f er blitt delt. På gammalnorsk var imidlertid navnet i vårt tilfelle Saurbyr. Saur betyr søle. Sørby betyr derfor «gården med våt, sølete jord». Det kan jo passe med beliggenheten. Imidlertid finnes det også et Sørby-bruk oppe ved Krokemoa øst for Krokenfeltet. Begge har samme gårdsnummer, men der oppe kan ikke navnet passe. Det går også en gammel veg mellom de to bruka. Samtidig har vi et par Sørby-bruk ute ved Storøya, nemlig på Sørbyøya. Også disse har det samme gårdsnummeret, men egne bruksnummer. Det er blitt hevda at gården på den måten har sikra seg bruksrett ute ved fjorden. Det skulle da forutsette at bruket oppe ved Krokensbogen har vært hovedbruket. Men der, nær raet, er jordsmonnet et helt annet og kan ikke være opphavet til navnet Saurbyr. At gården nok er fra vikingtida, bør være sannsynlig.

Lofterød

Lofterød kommer av endinga -rød (rydning) og mannsnavnet Loptr. Det opprinnelige navnet blir da Loptsrud, gården som Loptr har rydda. Det har skjedd en gang mellom slutten av vikingtida (om lag 1050) og Svartedauen (år 1349-50). Denne gården står i en særstilling, idet samme ætta (nåværende familien Martinsen) har sittet der i alle fall siden først på 1500-tallet. Sia vi ikke hører noe om gårdhandel eller tvister tidligere, er det ikke umulig at denne Loptr kan være stamfar til

alle brukerne som har hørt til denne familien, fram til i dag. Lofterød hadde halvgårds skyld, men skatta likevel i perioder som fullgård.

Ødegården

Vi har nevnt at gårder kunne bli liggende øde etter pest og faranger, særlig hvis disse hadde herja stygt. De kunne på folkemunne få navn som Øydegarden eller Ødegården, navn som ble sittende ved dem. Seinere ble de tatt i bruk igjen med det nye navnet. Hva de opprinnelige navna kan ha vært, veit vi sjelden i dag. Om Ødegården (uttales Ø'går'n) i Store Bergan krets har vært en egen gård, er uvisst. I dag er størsteparten bruk under Hystad og til dels under Jåberg. Det gamle navnet kan ha vært Smørbrekka, idet en finner en gård eller et bruk ved det navnet omtalt så langt tilbake som år 1398. Beliggenheten kan passe, og i 1575 blir det i et brev opplyst at bruket ligger under Østre Hystad. Seinere er ikke navnet nevnt, men i 1751 finner vi følgende skrevet: «Til Ø. Hystad hører et stykke eng sydvest for Lofterød, to børseskud i længden, ett i bredden, med noget smaaskog til.» Dette kan høve godt på Ø'går'n.

Vannøya

Et navn som har atskillig interesse i vår sammenheng, er Vannøya, tidligere et bruk under Sandnes i Tjølling, og til for et par år sia en del av Tjølling/Larvik kommune. Navnet har ikke noe med vann å gjøre, da ville øya hett Vassøya jmf. Vassholmen ute i Sandefjordsfjorden). Hvanney er trulig det opprinnelige navnet, og det første leddet er plantenavnet hvonn (i dag kvann). Så seint som i 1624 finner vi skriftforma Quannøe. På begynnelsen av 1900-tallet ble navnet uttalt Gvannøya. Her finner vi resultatet av en vanlig språkutvikling her i Vestfold ved at kv er blitt i gv. Som eksempel er kvass blitt til gvass, kvat til gvat, kvine til gvine, kvit mange steder til gvit osv. Seinere har skrivemåten påvirka uttalen, slik at Gvannøya i dag er glømt, unntatt blant spesielt interesserte.

KAPITTEL 6

OM STORE BERGAN SKOLE

Store Bergan skole etter utbyggingen i 1893. (Historisk bilde)

6. Om Store Bergan skole

Bakgrunn

Etter reformasjonen lå det til presten en plikt å gi ungdommen «opplæring i kristendommens enkleste sannheter». Med få prester og store avstander, ble denne opplæringen mer eller mindre tilfeldig.

Skolehistorien i Norge begynner i praksis om lag 200 år etter reformasjonen. I 1736 kom lov om konfirmasjon, og i 1739 "Forordning om Skolerne paa Landet i Norge". Med dette lovverket på plass fikk vi det som kalles omgangsskoler. Klokkeren eller eventuelt tilsatte lærere skulle sørge for undervisning rundt i kirkesognet.

I 1741 kom det en ny forordning der bøndene i hver bygd fikk det økonomiske ansvaret. Etter dette var det omgangsskole i Sandherred. Man startet opp med to skoledistrikter. I 1780 ble dette til tre skoledistrikter. Store Bergan tilhørte da andre distrikt.

Først ved innsettelsen av prost Andreas Schelven (1775-99) ble det litt orden på katekisme-opplæringen.

Da sogneprest Andreas Fredrik Schrøeter (1761-1832) kom til Sandar i 1799, ble det fart i sakene. Schrøeter omtales som en liten, hissig, sint, hjertevarm norsk-dansk-tysk sogneprest

med evne til å få gjennomført store endringer. Han klarte å splitte opp herredet i flere skoledistrikter og sørget selv for opplæring av skolemestere.

I 1827 kom "Lov om almueskoler på landet". Der ble det stilt krav om at fastskoler skulle erstatte omgangsskolen.

I Sandherred startet den første fastskolen i 1842. Herredet hadde da 6 skoledistrikter. Store Bergan tilhørte nå tredje Skoledistrikt. I en protokoll fra 1846 kan man lese følgende:

«Overhøring på Marum hos Anders Halvorssøns enke. 53 barn, hvorav møtte 35. Skoleholder Aake Abrahamssøn, 38 aar, begynte med at synge et salmevers, men barna sang daarlig med. Under katekisationen gav de flinke og raske svar. Skrivningen var ret god. De læste i nytestamentet og bibelhistorien, men mindre godt. Endel forsømmelser.»

Nye tider, nye bygg-

1862 Fast skole i leide lokaler på Store Bergan

Kommunen inngikk leieavtale med Jacob Larsen Hystad om leie av fast skolebygg i 1862 med oppstart for elevene i januar 1863.

Flere bønder vegret seg for å sende barna sine på disse skolene da de trengte barna som arbeidskraft.

Sommeren 1873 ble det satt opp 5 skoler i Sandherred. Med dette fikk Store Bergan skole egne

lokaler, og man fikk også egen lærer. 1863 regnes som året da Store Bergen skole startet, og det er dette årstallet som står på dagens skolefane.

1874 «Bærjan sko`er`n» i kommunalt bygg

Høsten 1874 kunne elevene starte på egen, kommunal skole på Store Bergen. Denne lå på dagens skoleområde. Det var en enetasjes bygning med ett klasserom og en leilighet til læreren. Skolen startet opp med 73 elever, 35 elever i første avdeling og 38 elever i annen avdeling. Skolen hadde ikke eget navn. I protokoller er skolen benevnt som «Sandherreds fjerde Kreds», «Marum og Lystad kreds» og «Bergen kreds». Befolkningen kalte skolen gjerne «Bærjan sko`er`n». I 1891 fikk skolen navnet «Store Bergen skole».

På skolefanen fra 1994 står det 1874-1994, og man tenkte at skolen var 120 år.

Det var stort elevfravær i hele perioden fra 1860-tallet fram mot 1890. Helsetilstanden hos mange var dårlig. Sykdom og død var ikke uvanlig. Videre ønsket mange å ha barna hjemme på gårdsarbeid. Vi ser av protokoller at barn også flyttet da de fikk «tjeneste» på andre gårder lenger av sted.

Lærer Jørgen Sørensen skriver i en protokoll at en elev var bare på skolen 5 av 74 skoledager. «Den antagelige grund til Forsømmelsen» var «...Fattigdom». Ei jente på ni år var borte fra skolen med merknaden «Mangler klæder». Ofte enn i dag opplevde man at elever døde. Det kunne være tuberkulose, lungebetennelse eller andre sykdommer. Fra 1873 til 1889 mistet Store Bergen skole 6 elever grunnet dødsfall.

I 1884 ble skolen tredelt, og i 1890 ble den firedelt. Skolen fikk to lærere.

1890-1940

1893 Utvidelse

Grunnet flere elever måtte skolen utvides i 1893. Skolen ble utvidet, og det ble bygd på en annen etasje.

Fra 1915 kom det et krav om 7-deling av skolen, og man besluttet å bygge helt ny skole. Denne ble plassert inntil gammel skole, men nærmere inn mot fjellskrenten til Rønningåsen. Den nye skolen fikk 4 klasserom, sløyd, skolekjøkken, lærer- og vaktmesterbolig. Videre ble det bygd uthus med utedoer, vedskjul og et loft. Den gamle skolen ble gjort om til en stor leilighet og to mindre leiligheter.

Skolebilde fra ca. 1895. Lærer Ole Bulien var lærer på Store Bergen skole fra 1886-1902 før han ble lærer og kirkesanger i Saaner kirke. (Historisk bilde)

Grunnlovens 100-årsdag 17. mai 1914 ble feiret i hele landet. Bygdefolket i kretsen hadde samlet inn penger, og skolen fikk sin første skolefane. Denne ble avduket av skoleinspektør Lars Hørven som holdt årets festtale.

17. mai ble i disse årene feiret kretsvis. I en protokoll fra 1925 ser vi følgende 17. mai-program: Oppmøte på skolen kl. 10:00 på formiddagen «hvorefter de gaar i tog. Rute: Stranda, Ranvik, Virik, Bergan. Barna tar med kopp, kaffe faaes på skolen for 25 øre. Det blir aa ordne med en av kjøbmennene i Stranda saaledes at han har utsalg av brus, kaker osv.» Fra 1932 deltok Store Bergan på 17. maitoget i Sandefjord. Frem til 1939 startet man 17. maitoget inn til byen ved Gimle eller «Verdens ende» der Hystad kolonial lå.

1940–1970

Natt til 20. januar 1941 var det kaldt. Noen sier det var bortimot 30 minusgrader. Skolen tok fyr. Det er ulike teorier om brannårsak, men ingen verifisert teori. Var det sprengfyring, eller var det henlagt askeskuff? Skolen lå 50 meter utenfor den såkalte brannsonen, og det var ingen tilgjengelig brannhydrant. Eneste vannkilde var en tilfrosset brønn. Da brannvesenet endelig fikk nok materiell, var det for sent. Man måtte se hele skolen brenne ned. Førstelærer Lars Lien ledet redningsarbeidet denne natten, og man klarte å redde ut pulter, kateter, skap, sløydmateriell, protokoller, elevbibliotek med mer. Den første skolefanen gikk imidlertid tapt.

Etter om lag en uke startet man opp med ordinær skole på Sole. Her holdt skolen til helt til november 1944. Ved den nedbrente skolen kunne

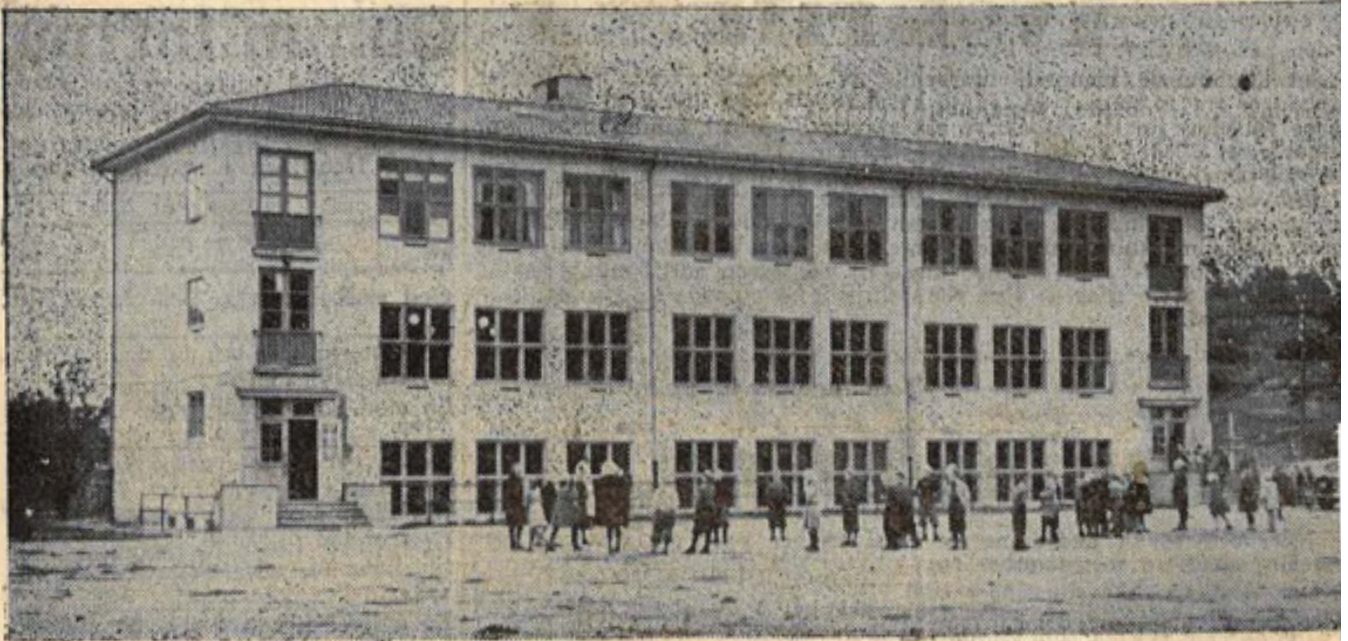

Skoletur 1924. Sørbyøya, Storøya. (Historisk bilde)

Et moderne undervisningsbygg på landsbygden.

Store Bergan skole i Sandar.

**Skolekjøkken, fysikkrom, tegnesal, sløydlokale
og sentral-oppvarming.**

Store Bergan skole. Arkitekt: William B. Aase.

Hoppbakken ved skolen ca. 1960. (Historisk bilde)

elevene fortsette sløydundervisningen på loftet i uthuset inntil det ble revet.

Det var krig i landet. Generelt var det mangel på byggematerialer. Videre ønsket ikke NS at viktige materialer skulle anvendes i nybygg som skoler. Derfor gikk gjenoppbyggingen uten mye publisitet, og prosessen tok lengre tid enn vanlig. I desember 1944 stod et nytt skolebygg klart til bruk. Bygget inneholdt 4 klasserom, fysikkrom, tegnerom, sløydrom, skolekjøkken/handarbeidsrom samt noen krypinn til bibliotek og lærerrom. Dette er i dag skolens eldste del. Da det fortsatt var krig i landet og man ikke ønsket NS- myndigheter med på åpningen, ble selve innvielsen utsatt til etter krigen.

5. januar 1946 ble den nye skolen offisielt innviet med stor oppslutning fra befolkningen i nærmiljøet.

Fredsåret var det rundt 140 elever på Store Bergan skole. I 1957/58 hadde det steget til 156 elever og i 1962/63 til 210 elever. Da var skolen sprengt. Skolen var beregnet for 7 klasser som gikk på skolen annenhver dag. Nå var det 11 klasser ved skolen.

Skolen fikk i 1963 en ny paviljong. Denne ble bygd langs Haneholmveien og fikk 4 klasserom i første etasje. I underetasjen var det materialrom og kroppsøvingsrom med scene.

I 1967 rev man den gamle skolebygningen fra 1874, den hadde vært bolig siden 1915.

1970–2023

Det viste seg at kroppsøvingsrommet i paviljongen ikke egnet seg til gymaktiviteter. Det var bare tre meter under taket, og lokalet var trangt. Skolen manglet også et egnet lærerrom. Skolen måtte derfor utvides nok en gang.

I 1977 stod en flunkende ny personalavdeling i en etasje inntil det gamle skolebygget klar. Her fikk man kontorer, møterom og personalrom.

I underetasjen ble det bibliotek og rom til vaktmester.

I 1980 var Store Bergan hallen ferdig med et

Store Bergan skole 1960-tallet. (Historisk bilde)

Paviljong (1963) og administrasjon bygges sammen i 1993. (Foto: Store Bergan skole)

Administrasjonsfløy (1977) knyttes sammen med paviljongen i 1993. (Foto: Store Bergan skole)

Del av bygget fra 1994. (Foto: Gunnar Straand)

2021. (Foto: Gunnar Straand)

Ordfører Bjørn Ole Gleditsch besøker skolen i 2021. Kunstgressbane fra 2015 og SFO-bygget fra 2003 bak.
(Foto: Gunnar Straand)

gulvareal på 970 kvadratmeter og galleri med plass til om lag 100 tilskuere.

I 1994 knyttet man skolens paviljong og skolens administrasjonsavdeling sammen til ett sammenhengende bygg.

I 2003 kom den siste utvidelsen av skolen. SFO fikk et eget bygg mot syd. Over administrasjonsfløyen ble det lagt til en etasje. Her ble det nytt personalrom og kontorer for staben. Skolebygget fra 1944 fikk et påbygg langs hele nordveggen med fire store klasserom, 4 grupperom og tekniske rom samt lager i underetasjen.

12. mars 2020 ble Norge stengt ned grunnet en pandemi som fikk navnet Korona. Koronapandemien var verdensomspennende og spredte seg trolig fra Kina. I Norge fikk vi vårt første registrerte utbrudd den 26. februar. Drøye to uker etter ble det besluttet å stenge alle landets skoler for å hindre videre spredning.

Lykken i uhellet var at skolene i årene rett før dette utbruddet hadde en rivende digital utvikling. På skolene gikk man over fra datalabber til at alle ansatte og alle elever hadde sin egen digitale

device (pc eller ipad). Videre var digitale samhandlingsplattformer med lyd, bilde og tekst blitt allemannseie.

I Sandefjord var det besluttet at alle elever og lærere skulle være på plattformen Teams innen utgangen av 2019. Noen få ansatte opplevde overgangen som utfordrende, men på Store Bergan skole var alle trinn og alle ansatte i gang da skolene ble stengt. De siste ansatte fikk «privatundervisning» i systemene så sent som i begynnelsen av mars. Pandemien rammet skolen i store perioder til nyttår 2021, med etterdønninger og stort fravær helt fram til sommeren 2022.

I 2023 er det om lag 370 elever og ca. 50 ansatte i ulike stillingsbrøker ved Store Bergan skole. Antall elever og ansatte har vært forholdsvis stabilt de siste 10 årene til tross for en stadig fortetting og utbygging av nye boligområder.

Nervøsiteten for koronasmitte var svært stor den første tiden. Her står rektor Gunnar Straand frem og må opplyse pressen om elever i karantene.

Fra mars 2020 og helt frem til jul 2021 måtte skoler stenge i kortere og lengre perioder grunnet smittefare eller stort fravær.

Hele befolkningen var veldig opptatt av å ta vare på og oppmuntre hverandre. Her en barnetegning fra Store Bergan skole. (Foto Gunnar Straand)

Skolefaner og 17. mai

Skolefane. Etter 1946

Skolefane fra 1994

Skolefane fra 2013

Trening til 17. mai i 2019. (Alle foto Gunnar Straand)

Oversikt - Store Bergan skolehistorie

År	Hendelse	Kommentar
1862	Store Bergan skole grunnlagt	Skoleoppstart januar 1863 i leide lokaler. 1863 står som grunnleggingsår på skolens fane fra 2013
1874	Det første skolebygget ble tatt i bruk på Store Bergan	Dette er markert på skolens fane fra 2003
1893	Utvidelse av eksisterende skolebygg og påbygg til to etasjer	
1916	Ny skole med to etasjer	Den gamle skolen ble lærerbolig
1941	Brann	
1944	Nytt skolebygg ferdig	2 etasjer. Dagens bygg mot nordøst, langs skolegården 6 klasserom. I kjelleren sløyd og håndarbeidsrom. Skolen ble karakterisert som landets mest moderne landsfolkeskole
1963	Klasseromsbygg i paviljong langs Haneholmveien	4 klasserom. Gymsal i underetasjen
1977	Personalbygg inntil skolebygget fra 1944	Personalrom, kontorer i en etasje
1980	Store Bergan hallen	
1994	Sammenbinding av paviljong og administrasjonsbygg	Bibliotek
2003	Utvidelse mot Store Bergan vei	4 klasserom på skolebygg fra 1944 og 2. etasje på personalavdelingen fra 1977
2003	SFO	SFO bygg. Her stod vaktmester/lærerbolig

KAPITTEL 7

STORE BERGAN

Folk og liv nær byen (1845-2023)

7. Store Bergan, folk og liv nær byen (1845–2023)

Den 23. juni 1845 ble Sandefjord formeldt kjøpstad og by. Etter dette har St. Hans-feiringen en ekstra betydning for innbyggerne.

Sandefjord tilhørte Sandherred kommune fram til 1877. Da ble Sandefjord egen kommune.

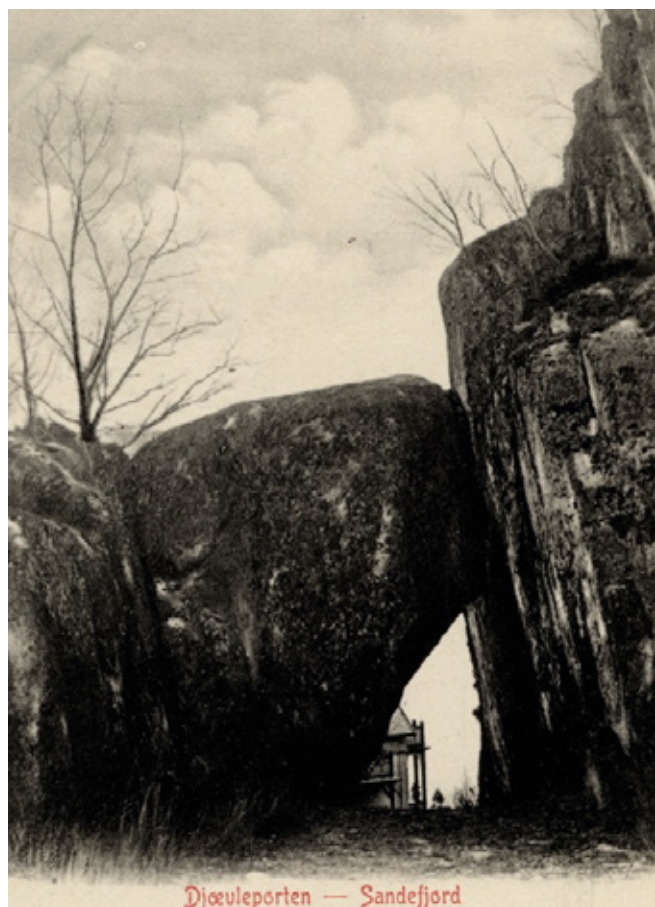
Store Bergan var fortsatt en del av Sandherred. Kommunen fikk i 1930 navnet Sandar.

1. januar 1968 ble Sandar og Sandefjord slått sammen.

I 2017 ble store deler av Stokke kommune og hele Andebu også innlemmet i Sandefjord kommune.

Utviklingen på Store Bergan merkes tydelig av at man er i nærheten av en by som brer seg utover. Stadig flere har bosatt seg i området, og folk lever av annet enn jordbruk. I dag er Store Bergan en integrert bydel med bl.a. kirkesenter (en periode), barnehager, to store dagligvarebutikker og mange fritidstilbud.

Fra 1900 til 2022 ble befolkningen i skolekretsen seksdoblet. I 1900 var det registrert 668 bosatte i Store Bergan skolekrets. I 1950 var det 1258 bosatte, og i 1990 var det 1995 som bodde her. I 2022 er det registrert 4087 mennesker i skolekretsen. Ulike bedrifter skaper arbeidsplasser for mange. I denne sammenheng vil vi omtale Gimle og Thorøya ved siden av å gi et tilbakeblikk på Granholmens betydning for området.

*Djevelporten. En gammel turistattraksjon.
Gammelt prospektkort*

Dansemestervillaen bygget av musikeren og danselæreren Horda Hauge. Gammelt postkort

Gimle

Lengst nord, langs sjøen i skolekretsen ligger Gimle. Da Sandefjord begynte å få badegjester, ble dette et populært utfartssted å spasere til. Man kunne gå over Gimlefjellet og få flott utsikt. For å komme ned til sjøen, måtte man gjennom en trang fjellkløft. Over denne lå en diger flyttblokk fra istida og dannet en portal. Dette var «Djævelporten». Det finnes flere fotografier, postkort og til og med tresnitt av denne attraksjonen.

Musikeren og danselæreren Horda Hauge kjøpte eiendommen mot sjøen og bygde i 1886–1889 en flott villa her. Villaen ble på folkemunne kalt

Bilder:

Kilde: <https://www.lardex.net/artikkel/89-djævelporten>

Kilde: <https://www.lardex.net/?img=10827>

«Dansemestervillaen».

I 1905 kjøpte Johan Bryde eiendommen. Han var opprinnelig skipper, men ble etter hvert en pioner i oppbyggingen av foredling av hvalen. I 1909 etablerte han så Gimle Fabriker på eiendommen. Nå skulle man starte raffinering av hvalolje og andre fangstprodukter. Allerede fra starten av produserte man lampeoljer, maskinoljer, sykkeloljer, hvalstearin, kunstig gummi, hvalkrem, hvalkjøtt og hvalbarder.

I 1914 ble navnet endret til Gimle Oljemølle a.s. som holdt det gående helt til 1925. Man begynte også å presse linoljer av linfrø. I 1920 ble det etablert et søsterselskap med navn Jotun Kemiske Fabrik. De startet produksjon av bl.a. rustbeskyttende maling til jernkonstruksjoner og

husmaling. Det ble noen utfordrende år i oppstarten, og begge bedriftene måtte innstille i 1925. I 1926 ble et nytt as med navnet Jotun Kemiske Fabrik as opprettet. Med Odd Gleditsch i spissen tok de initiativ til å kjøpe hele området i 1928. Det vi i dag kaller Jotun har siden hatt produksjon og ansatte på Gimle. På 1960-tallet ekspanderte produksjonen, og man etablerte fabrikker i Spania, Thailand, Malaysia og Storbritannia.

I 1972 fusjonerte selskapet med en rekke mindre, norske malingsprodusenter, og Jotun as. ble etablert.

I 1976 opplevde fabrikken en av tidenes største industribranner i Norge. Seks mennesker mistet livet, og 11 ble hardt skadet.

Brannen på Jotun 1976. Klipp fra Sandefjords blad

Nye Jotun. (Kilde: <https://www.strandbergstein.no/strandberg-stein-nyheter/prosjekt-jotun-gimle/>)

I 2012 ble mye av produksjonen flyttet over til nytt anlegg på Vindal, og i 2020 åpnet nytt hovedkontor og forskningssenter på Gimle.

I 2021, på dagen 45 år etter brannen, tok det på nytt fyr i et lokale på Gimle. Røyken veltet ut, og minnene fra 1976 dukket straks opp. Brannvesenet var raske. Alle i bydeler sør og sør-vest for Gimle ble varslet på sms., og folk i røykutsatte områder fikk beskjed om å holde seg innendørs.

På Store Bergan skole var skoledagen ferdig, men SFO var fortsatt åpen. SFO-barna måtte bringes innendørs, foreldrene ble kontaktet og barna ble hentet. Snart var «faren over», og man kunne ferdes utendørs.

Noen uker etter brannen besøkte brannvesenet skolen og skrøt av innsatsen til både elever og personalet.

Heldigvis var dette en begrenset brann, og ingen kom til skade. Fabrikkløkalet måtte likevel rives og bygges opp igjen fra grunnen av.

Debriefing med de yngste elevene. (Foto Gunnar Straand)

Brann Jotun:

Kilde: <https://www.sb.no/jotunbrannen-i-1976-det-brant-pa-15-september-da-ogsaa/s/5-73-1362555>

Thorøya med hvalbåter og tanker fra 1950-tallet. Kilde Vestfold Fylkesmuseum (id.19572)

Thorøya

«Det har sannsynligvis ligget et saltverk på øya i gammel tid, for den første mannen som bodde der het Bernt Karsteinsson, også kalt Bernt saltverk. Senere hører vi at Erik Andersson bodde på saltverket. Det må ha bodd folk på øya fram til 1800-tallet.»

(Kilde: Steder i Sandefjord av Roger Davidsen)

Øya, gnr.129/6, har før 1858 tilhørt Hystad vestre (gnr.129/1) og het ifølge kart fra 1905 Toreøen. På begynnelsen av 1900-tallet var øya et populært utfartssted for Sandefjords befolkning.

Rederiet A/S Thor Dahl fikk auksjonsskjøte på gnr.129/6 fra Sandar namsrett 20.5.1940, og øya fikk da navnet Thorøya.

Noen år etter andre verdenskrig ble det satt i gang industri, og det kom bro over kanalen som skilte øya fra fastlandet. I 1953 erstattet en fylling broa. Rederiet fornyet hvalfangstflåten etter krigen. Ved bryggeanlegget lå hvalkokerier

og hvalbåter fortøyd. Utallige skip ble utrustet for ekspedisjoner til Sørishavet.

På nordsiden av øya hadde det vært store fortøyningsbolter. Nå måtte mye fjell sprenges bort slik at industri og store tanker for lagring av hvalmel fikk nok plass.

Senere ble en del av industrilokalene bygd om til kontorer som i 2022 huser 20 ulike leietakere. Mot syd er det lagt til rette for boliger helt ned til vannkanten.

I Sandefjords Blad 22.6.22 skrev Jan Roaldset om A/S Thor Dahls planer for videreutvikling av næringsparken på Thorøya. Thorøya skal bli «Den grønne øya», med 450 nye arbeidsplasser og utvikles i tråd med FNs Bærekraftsmål. Før år 2030 ønsker de å ferdigstille seks nybygg i tre etasjer mens den hvite hovedbygningen ved kaja skal fasadefornyes. Kanalen mellom småbåthavnen og Thorsholmen blir områdets hjerte.

Spir Arkitekter har lagt fram følgende plan for industriutvikling på Thorøya. Se grønne tak. (Kilde Sandefjords Blad 23.06.2022)

Dagens campingplass med Café, kiosk og grillplasser. (Foto: Granholmen Camping)

Granholmen

Det opprinnelige navnet var Flatskjær. Det passer bedre til typografien på holmen. Tidlig ble det anlagt et småbruk her, kan hende en husmannsplass under Bergan. Det var i bruk til først på 1900-tallet. Husene lå på den søndre delen av holmen. De siste eierne var Dorthe Helene og Hans Kristian Sørensen. De endret navnet fra Flatskjær til Granholmen. Slik stedet er i dag, passer Granholmen dårlig. Det finnes jo bare et par graner på hele holmen.

I Sandefjord var det på den tiden begynt å komme ganske mange badegjester.

Fra 1902 startet det opp med båtturer ut til Granholmen. Først ute var båten *Expedit* som kunne ta opp til 74 passasjerer.

Den som først så holmens muligheter, var Ragnhild Castberg, eieren av den kjente Castbergs private skole i Sandefjord. Sommeren 1904 leide hun et rom hos familien Sørensen på Granholmen. Hun fikk en bekjent, Anton Johansen Huvik, til å seile seg ut til Granholmen. Anton Johansen så dette naturskjønne stedet og tenkte at her var det utviklingsmuligheter. Allerede samme høst kjøpte han hele holmen uten husene for 2000,- kr. Husene ble flyttet, og i 1905 bygde han en paviljong for servering nede ved stranden og anla spaserstier. Gjестene ble fraktet med båt. Etter Huvik kom

Huvik II, trolig fra 1910. Gammelt postkort

Huvik II, Fjeldvik og flere. Båtfrakten fra Sandefjord varte til 1936.

Stedet fikk veiforbindelse til byen i 1932, og det ble satt opp bilruter til holmen. På bussrutetabellen kunne det stå: «Granholmen, et vakkert sted med sjøbad i Sandefjordsfjorden.»

Hotellet hadde ulike eiere. Fra 1928 til 1935 var det en tidligere storsmugler, Einar Sørensen, som drev hotellet. Han utvidet hotellet i 1931. Restauranten fikk et påbygg, og vi fikk Granholmen Sommerhotell.

Hotellet var på om lag 1000 kvadratmeter og var av de største trehusene langs Oslofjorden. Her var det dans, konserter, kabaret og karneval. Ulike foreninger som Seilforeningen arrangerte selskaper eller samlinger. Hotellet hadde opp til 40 ansatte. Laks til hovedrett med jordbær til dessert var hotellets spesialitet. På den tiden var det bare snakk om det vi i dag kaller villaks. Av de mest selebre gjestene var prins Olav og kronprinsesse Märtha som tok D.S. Stabil fra Sandefjord en gang på 30-tallet. Hotellet hentet inn avholdte artister fra Oslo. Av disse kan nevnes Gerd og Otto Nilsen, Petra og Lyktemannen og Einar Rose. Han var den første som sang «Ola var fra Sandefjord» for et norsk publikum. I 1932 kom «Vals til Granholmen» ut som egen plate på His Master's Voice. Teksten var av Herberth, og melodien ble skrevet av Kristian Hauger. På Granholmen var det også utallige jazzkonserter av både lokale og innleide musikere.

I boka «Fra Flatskjær til Granholmen» fortelles det at Norges kanskje første drag-artist også optrådte her. Han kalte seg «Norga», men het Bernard Anton Aleksander Munkerud. Han startet sin artistkarriere i Budapest og optrådte på ulike

show i Berlin og andre steder. Senere i livet flyttet han til USA og ble butler til Judy Garland før han vendte tilbake til Norge på slutten av livet. Da han optrådte på Granholmen, hadde han lange, røde negler. Under siste forestilling opplevde han stor suksess da han avsluttet opptredenen ved å springe ut av hotellet og kaste seg ut i vannet nede ved stranden.

På denne tiden var boksing en folkesport, og på Granholmen ble det avholdt flere mesterskap, deriblant norgesmesterskap i profesjonell boksing i 1933.

Etter 5 år med mye festligheter gikk hotellet konkurs. Da var det allerede ganske nedslitt, og hotellet begynte å få dårlig rykte. Fra 1935 til 1941 hadde hotellet flere eiere, de forsøkte seg med alt fra filmskole til sluttede selskaper.

Så kom krigen.

Våren 1941 begynte tyskerne å sprengte ut bunkerser og forsvarsverker. Med stillinger på begge sider av fjorden kunne man kontrollere all trafikk ut og inn av Sandefjordsfjorden.

I 1943 kjøpte Unghirdmarinen Granholmen før

Brygga og stranda ca. 2022 (Foto: Granholen Camping)

staten eksproprieterte holmen senhøstes samme år. Stedet ble da brukt i opplæring av unghirdmarinen for ungdom mellom 14 og 19 år. I de tre årene denne virksomheten pågikk ble det gitt opplæring til 320 ungdommer.

Det var lite med krigshandlinger i distriktet. Totalt ble det sluppet 46 bomber over Sandefjord gjennom hele krigen. De fleste bombene var rettet mot mål på østsiden av fjorden. Rett før freden i april 1945 ble transportskipet «William Blumer» senket rett innenfor Tranga.

Mens tyskerne holdt til på Granholmen, oppholdt den tidligere storsmugleren og eier av Granholmen Sommerhotell, Einar Sørensen, seg på den andre siden av sundet. Sammen med Anders Iversen fra Enga fraktet de flyktninger over til Bohuslän, rett foran øynene på tyskerne. Det skal ha vært snakk om flere hundre. St. Hans, trolig i 1943, hadde man installert mange flyktninger i nærområdene. Disse skulle fraktes til Sverige fra Enga. En hel tysk avdeling kom overraskende til Granholmen for å feire St. Hans. Under denne feiringen ble flyktninger plassert i båten som skulle over til Sverige. Samtidig med at en tysker kastet noe ammunisjon på bålet og det var liv og leven, tøffet Anders Iversen og Einar Sørensen ut bukta med «passasjerene».

Den siste Sverige-reisen med Einar Sørensen ombord gikk i mai 1944. Om natten til 22. mai entret om lag 80 mennesker om bord i Sørensens fraktskute «Vale». Den yngste var 6 måneder og den eldste 64 år. Barna hadde fått sovemedisin for at de skulle holde seg stille under flukten. Dagen etter kunne alle 80 stige velberget i land ved Lysekil. Etter denne turen måtte familien Sørensen bo i eksil i Sverige fram til freden i 1945.

Da freden kom, overtok de allierte hele Granholmen, og på sommeren 1945 ble anlegget tatt i bruk for internering av «tyskertøser».

Fra krigens slutt fram til 1950 var det flere eierskifter. Den 3. september 1950 oppstod en storbrann, og hotellet brant ned til grunnen. I 1951 overtok Sandar kommune eiendommen og la den ut som friområde. Samme år ble campingplass etablert på stedet.

Siden har Granholmen vært et yndet friområde for befolkningen, og en kan se mennesker kose seg på holmen i all slags vær til alle årstider. Om sommeren fylles holmen av ferieglade campingturister. Store Bergan skole bruker Granholmen som læringsarena og utfluktssted. Den har isskuringer, rester fra gammel bebyggelse og en rik flora i tillegg til sjøfugl og livet i fjæra.

Kilder: Davidsen, Roger (2000) *Fra Flatskjær til Granholmen. En lokalhistorisk fortelling samlet og fortalt til Roger Davidsen. Eget forlag.* Davidsen, Roger (2010) *Et sted i Sandefjord. Revidert utgave. Sandar historielag.* <https://blikk.no/bernard-munkerud-nasjonalbiblioteket-norga/norga-norges-forste-dragartist/218724>

Granholmvalsen av Kristian Hauger

utgitt i 1932 med Herberth og "Stjernekvartetten"

Tekst: HERBERTH. Musikk: KR. HAUGER.

Det finns en öi ved San-de-fjord, ma - ken finns ei på den-ne jord,
Den gang da Jo - nus med et sluk hav - na i hval-fis - ken sin buk

og op - på Sø - ren - sens ho - tell dan - sen går lys - tig get hver kveld.
dröm - te vi ik - ke det sku bli så - dan en fin - fin in - du - stri.

Ja jeg skal hil - se dig og si der er det fest og har - mo - ni.
Tran og hval har gjort by - en rik. Sø - ren - sen tenk - te der - for slik:

Hol - men den gir dig hu - mör og en ku - lör som al - drig dör.
San - de - fjord tren - ger da te' et för - ste - klas - ses ba - de - sör.

REFRENG.
Gran - hol - men, Gran - hol - men i din favn om som - me - ren

sø - ker vi ly. Gran - hol - men, Gran - hol - men i ditt

navn der spei - les en som - mer - skjøn sky. I ly av de

veir - bit - te gra - ner vi dan - ser og le - ver og a -

ner at Gran - hol - men ne - de ved San - de - fjord er den fest - lig - ste

plet - ten på jord.

Foreningsliv og idrett i kretsen

Store Bergen har hatt et rikt foreningsliv helt siden 1890-tallet. Vi skal her se litt på tilbudene for lokalbefolkning og for beboere i hele Sandefjord.

Foto Gunnar Straand

Sandefjord Seilforening

Sandefjord Seilforening ble stiftet i 1890 og er både en av Norges og Sandefjords eldste idrettsforeninger. Siden 1918 har foreningen holdt til på Granholmen.

Foreningen holder til og drifter også Seilerholmen midt i Sandefjordsfjorden. Der finner vi seilerhytta Valhall som er et populært selskapslokale. Foreningen har lokaler og plass nord på Granholmen.

(sandefjordseilforening.no)

Foto Gunnar Straand

Sole lokale

Sole lokale ble etablert i 1913. Sole lokale var i mange år «Skrubbebygdas» (bygdas kallenavn) samlingspunkt. Lokalet er blitt brukt som forsamlingslokale for en rekke lag og foreninger i distriktet.

I 2022 bruker Store Bergen skolekorps lokalet til sine øvelser.

Sole lokale (Store Sole) ble rehabilitert og utvidet i perioden 1989–1991, og Sole barnehage ble etablert.

I 1996–1997 ble Lille Sole kjøpt. I 2001 ble Knatten også en del av eiendomsmassen. Eiendommene eies ifølge stiftelsen Sole Barnehage av de personer som til enhver tid er bosatt i Store Bergen skolekrets. Barnehagen er leietaker og disponerer hele eiendomsmassen.

Foto Gunnar Straand

Sandefjord Roklubb

Foreningen ble stiftet første gang i 1917. Fram til 1962 hadde foreningen tilhold på Stub. I 1962 flyttet den til nytt klubblokale på Granholmen. Der trener klubben på vannet vår og høst, og de har en 2000 m regattabane. På grunn av økende båttrafikk i Granholmsundet, flyttet klubben etter hvert sin sommeraktivitet til Goksjø. Det er bygd innendørs treningsrom i lokalet på Granholmen til glede for jenter og gutter 12 til 18 år. Seniorer og veteraner er der også fast hele vintersesongen.

(sandefjordoing.no)

Klipp fra SBI-nettside

Store Bergan Idrettslag SBI

Kallenavn: Bærjan

Stiftet i 1931. Tidligere: Hopp, langrenn, orientering, turn.

Klubbhus og arena:

Virik idrettspark, lysløype Marum.

I 2022: Fotball, FFO (skolefritidsordning), E-sport, ski/turstier, seniorgruppe.

(sbifotball.no/portal/arego/club/253)

Klipp fra SDK-nettside

Sandefjord Dykkerklubb

Sandefjord Dykkerklubb er en av landets eldste dykkerklubber og ble etablert i 1964. Foreningen har en rekke tilbud og bidrar sterkt i miljøarbeid knyttet til Sandefjordsfjorden.

(sdk.no) (fjorden.org)

Store Bergan skolekorps

Store Bergan Skolekorps (SBSK) ble stiftet i 1965 og er et av byens største korps. I starten rekrutterte korpset bare barn fra Store Bergan skole. I 2022 rekrutteres medlemmer fra både Virik skole og Store Bergan skole.

Korpset øver på Sole og er for barn og unge fra 9 til 19 år. Selve korpset er delt opp i Aspirantkorps, Juniorkorps og Hovedkorps.

(storebergan.no)

Sandefjord Kajakklubb

Sandefjord kajak, fra 1996, var opprinnelig en underavdeling av Sandefjord Roklubb med tilhold på Granholmen. I 2022 ble det stiftet en ny, selvstendig klubb; Sandefjord Kajakklubb. Foreningen holder til på Granholmen.

(sandefjordkajakk.no)

Sandefjord Golfklubb

Vest i skolekretsen holder Sandefjord Golf til med en 18-hulls golfbane. Adkomst mulig fra Marum. Selve klubbhuset ligger nord på banen med avkjørsel ved Furustad.

(sandefjordgolf.no)

Sørbyøya Hestesenter

På Storøya ligger et flott hestesenter som arrangerer kurs og leirer. Ridetimer kan bestilles.

(s-hestesenter.no/)

Alle logoer, klipp fra nettsider

KAPITTEL 8

ET SKOLESPILL

Et skolespill om Store Bergan skole gjennom 150 år. 1862 til 2012

Av Bjørn Reidar Johannesen

1899. Disiplin og fattigdom

Klasserom. Streng lærer - 6.klasse. Elevene stiller opp, marsjerer pent inn. Lærer retter inn - hilser, elevene bukker og neier. Salmesang, bønn. Elevene viser fram håndflatene om de er rene, får tran. Lærer roper opp. (En elev, Ola er borte)

Lærer: Nils, du var borte mandag, hva var grunnen?

Nils: Jeg hadde ikke støvler. Einar, broren min, måtte ha dem. Han skulle være med faren min for å levere oxen på slakteriet i byen.

Lærer: Dette er ikke bra. Skolen må komme først. Det må du fortelle dine foreldre. Så var det deg, Kristine. Hva var grunnen til at du ikke kom på skolen mandag?

Kristine: Jeg måtte gjete kuene borti Marumskogen. Storesøstra mi, Ingjerd, skulle egentlig gjøre det, men ho er blitt sjuk.

Lærer: Hva feiler det henne da?

Kristine: Mor er redd det er tuberkulose. Kanskje må ho på sykehuset i Tønsberg.

Lærer: Det var da ille, men du må si til dine foreldre at de må prøve å få til at barna kommer på skolen. Da var det lekse, 2. bud. Ingrid - få høre.

Ingrid: «Du skal ikke misbruke Herren, din Guds navn, for Herren vil ikke holde den uskyldig som misbruker hans navn.»

Lærer: Flott, Ingrid. Som alltid kan du lekse di skikkelig. Borghild!

Borghild: *Stammer, tydelig nervøs, gjør feil.*

Lærer: *Sint* Begynn forfra! Borghild: *Prøver igjen. Det går galt.* Jeg kunne det i går kveld. Mamma hørte meg.

Lærer: Da vet du hvordan det går, Borghild. Du får sitte inne i friminuttene og øve. Så blir du hørt igjen i siste time.

Borghild: Ja vel, lærer.

Døra går opp, Ola kommer inn med lua på.

Ola: Unnskyld at jeg er sein.

Klassen synger: «Nei, nei gutt. Dette må bli slutt.»

Lærer: Nå gjelder det å ha en god grunn, Ola.

Ola: Jeg prøvde å redde ei katte som hadde ramla i Virikbekken. Men det tok tid før jeg greide det. Den holdt på å drukne. Det er derfor jeg er litt våt.

Lærer: Det var fint gjort av deg, Ola. Håper du snakker sant.

Ola: Det er helt sant. Det var til og med katta til Alsaker.

Lærer: Da får jeg tro deg, Ola. Ta plass. (...) Vi tar friminutt. Nils blir igjen inne. Dere andre marsjerer pent ut.

Lærer: Jeg vet dere strever hjemme med mange ting. (Tar fram et par støvler.) Disse er etter min sønn, Martin som har flyttet til Kristiania. Han har vokst fra dem. Jeg tror de passer til deg. Har du sett slike såler før. Her er ikke lær nei, her er ekte gummi.

Nils: Ah, tusen takk. *Bukker dypt.* Nå blir nok far og mor glade.

Lærer: Da håper jeg støvlene kommer til nytte slik at du kan komme på skolen når du skal.

1941 -Skolen brenner

På skolevei. En del elever fra Storøya snakker sammen.
Per: Skolen har brent helt ned. Det er helt sant.

Wenche: Ja, vi vet det. Mamma var våken i hele natt og kunne se både røyk og flammer over Rønningåsen.

Anders: Pappa er i brannkorpset. Han kom hjem klokka fem til morran. Han sa det var umulig å slukke. Det var 20 kuldegrader, og vannet fra brannhydranten frøys til is.

Per: Hvorfor må vi gå til skolen når det ikke er noen skole der?

Tor: De har ringt fra sentralen: Alle må møte opp klokka ni, for skolestyrer Lien skal gi oss beskjeder.

Litt senere på skoleplassen:

Lien: Kjære elever. Dette er veldig tragisk. Den flotte skolen vår er helt ødelagt. Og mange fine ting er brent opp. Men heldigvis er det gått bra med vaktmesteren og lærer Andersen som bodde i leiligheten i øverste etasje.
Lille Lise rekker opp handa.

Lien: Hva lurere du på, Lise?

Lise: Bamsen min lå under pultlokket. Har dere reddet den?

Lien: Dessverre, Lise, alt inne i bygningen er ødelagt.

Lise gråter.

Per: Jeg håper det blir lenge til skolen blir bygget opp. Jeg hater å gå der.

Lien: Ikke noe hvissing og tisking der bortel
Nå lurere dere sikkert på hva som skal skje. For skole er vi nødt til å få til.

Per: Søren åsså.

Lien: Vi har allerede noen løse planer. Antagelig blir Sole lokale brukt som skole. Da må noen gå på formiddagen noen ettermiddag. Men foreløpig kan dere gå hjem, så vil dere få beskjed innen en uke.

Tor: Herlig! Vi får i alle fall fri ei ukel
- *Fri, masse snø, ikke noe jobb på gården. Skulle vi ikke prøve skia?*

1956 Hvalfangst

Scene: Klasserom - åpning av skoledag. Vanlig morgenseremoni. Hilse, sang, bønn

Roller: Grethe, Unni, Solveig, Merete, Kåre, Gunnar, Kjell, Lærer Gundersen

Lærer: Jeg vet at det er stor hvalfangsthjemkomst for tiden. Er det noen som har lapp hjemmefra i dag ?
Seks eleverrekker opp hånda.

Lærer: Det var mange. Vi får høre en ad gangen. Kåre, kom fram med lappen din.

Leser

Jaså, hvilken båt er pappa'n din med da?

Kåre: Han kommer til Thorøya kl.09.00 i morra tidlig med hvalbåten «Thorvard».

Lærer: Hva gjør pappa'n din om bord?

Kåre: Båten heter «Thorvard», og pappa er skipper og skytter om bord.

Lærer: Jaså, er han skytter. Kan skjønne du skal få fri.

Kåre: Takk, Gundersen.

Lærer: Grethe, få se din lapp.

Leser

Jaså, pappa er på «Ross'n», men den er jo ikke inne før i 11-tida.

Grethe: Ja, men vi må ta 9-bussen helt rundt til Framnesodden for å rekke det. Også skal vi ta drosje hjem.

Lærer: Greit. Så var det deg Gunnar.

Leser

Jaså, du skal møte onkelen din?

Gunnar: Ja, han er på Ross'n han også.

Lærer: Hva gjør han da?

Gunnar: Han er flenser. Han skjærer opp hvalen, når den kommer opp på dekk.

Lærer: Dessverre Gunnar. Skolestyret gir bare anledning til å møte pappa.

Gunnar: Mamma sier jeg må være med, for onkel har ikke barn selv som møter ham.

Lærer: Da får dere ta ansvaret selv, men det er ikke greit!

Lærer: Så var det deg da Solveig

Solveig kommer fram med lappen. Lærer leser.

Men «Thorshavet» kommer jo først på kvelden.

Tar fram Sandefjords Blad

Det nytter ikke å lure meg, for i år har jeg satt meg inn i ankomsttidene for de forskjellige båtene.

Solveig: Mamma sier de kommer om morra'n.

Lærer: Så sjekk dette ut skikkelig.

Jeg kommer til å følge med.

Så var det deg Kjell.

Leser

Hva! Du kan da ikke få fri for å møte pappa'n til Kåre!

Kjell: Det er urettferdig! De som ikke har pappa på hvalfangst får jo aldri fri! Jeg får lov av mamma og mamma'n til Kåre å være med.

Lærer: Et sted går grensen. Du kommer på skolen i morgen! Basta!

Unni: Jeg har også med lapp!

Lærer: *Mumler* Nei, nå blir jeg sprø av alle disse lappene.

Leser høyt. Storebroren til Unni, Magne, kommer til

Thorøya i morgen tidlig med hvalbåten «Thorkild».

Unni har savnet ham veldig i hele vinter, så vi håper at hun får fri for å møte ham.

Unni: Vær så snill, lærer. Det har vært så trist hjemme etter at pappa døde på hvalfangst for to år siden, og siden Magne er den eneste broren jeg har.

Lærer: Ja, dette blir jo annerledes. Klart du skal få fri.
Rister fortvilet på hodet
Men hvordan skal jeg få lært dere noe når så mange er borte hver dag i disse tider?

Kjell: Vi kan bruke ekstra mye tid på leksene den neste uka!

Lærer: Hvis dere lover det, kan vi jo ta en tur til Thorøya hele klassen neste uke når "Thorshøvdi" kommer. Den er ventet tirsdag formiddag. Da vet jeg det blir folkeliv der.

Alle: Hurra, du er kjempegrei lærer!

Merete: Da får vi jo møtt noen vi også som ikke har pappa'n vår på hvalfangst.

Lærer: Ja, det var slik jeg tenkte.
Og kanskje vi hører sangen guttane synger?
Men - over til hjemmeleksa . Dere har i dag 2. bud med forklaring utenat.
Klassen mumler, teppet faller.

2013 Klasse 5 A

Lærer: Det er gått 2 minutter etter at det ringte! Ennå mangler fem stykker! Jeg var her akkurat kl. 10:15.

Nikolay: Mustafa, som hadde inspeksjon, fløytet ikke før nå, og jeg har løpt hele veien fra fotballbanen.

Amalie: Hvorfor kan ikke vi ha ringeklokke som andre skoler....

Lærer: Ja, men du vet jo det, vi forstyrrer de små som har time.
En guttegjeng kommer inn.

Sindre: Beklager lærer, det er litt lenger vei fra fotballbanen enn fra lærerrommet.

Lærer: Du mener personalrommet. (...) Vel, vel. Nå starter vi opp timen. Se på Smart Boarden alle sammen. Der har jeg satt opp mål for timen.

Sindre: Ja, det gjør vi jo hver time for tiden. Jeg går litt i surr i alle disse målene jeg.

Lærer: Men før dere får høre målet vil jeg bare si at jeg tror rektor dukker opp i løpet av timen. Han har noe viktig å fortelle dere.

Marius: Oh, det høres spennende ut.

Lærer: Men altså, målet: «Du skal kunne samtale om været på engelsk sammen med læringspartneren din».

Rektor kommer inn med en stor kjele. Alle reiser seg.

Rektor: Jeg har en belønning til dere. Denne klassen ble nemlig best på nasjonale prøver i hele Sandefjord.

Alle: Hurra, hurra.

Rektor: Derfor spanderer vi pølser på dere, for vi er jo veldig stolte av dere.

Alle: Herlig, hurra!

Rektor og lærer deler ut pølser... og elevene koser seg.

Men en vil ikke ta i mot:

Sigurd: Jeg tror ikke jeg fortjener pølser, for jeg hoppet over noe.

Rektor: Det går bra det, Sigurd. Du gjorde sikkert så godt du kunne. Bare kos deg med pølse du også.

Hiba rekker opp hånden

Rektor: Hiba

Hiba: Husker du at jeg og Mohammoud ikke skal ha svin og at Amalie er veganer?

Rektor: Ja, det passer vi på. 1 pakke wienerpølse halal og en pakke veganpølse bestilles. Banan til de som ikke tåler noen av alternativene. Vi passer på alle.

Fredrik: Får de pølser på de andre skolene i Sandefjord også?

Rektor: Ja, jeg tror det. Hvis klassene har jobbet som dere.

Lærer: Ja, nå vil jeg at dere skal finne læringspartneren deres, så setter vi i gang.

Forslag til utvidelse av spillet:

- Utvide med to tablåer. 1) Samtale om skolens St. Hanstur til Vannøya i 1935. Sandefjord fyller 90 år. Motorbåtkortesje. Klassen synger den populære slageren Einar Rose har sunget på Granholmen: Ola var fra Sandefjord.
- 2) Skolebilde fra i dag.
- Sang ved flere tablåer:
 - 1899 Margrethe Munthe, Ta lua av
 - 1942 Jeg snører min sekk, side 86
 - 1956 Gutta fra isen, side 87
 - 2013 Timen er slutt, det er friminutt

67. Jeg snører min sekk

Hurtig. Mads Berg.

mf *G* *C* *G*

Jeg snø-rer min sekk, jeg spen-ner mi-ne ski, nå

D *G*

ly-ser det så fa-gert i hei-en. Fra

C *D*

ovns-kro-ken vekk! Så glad og så fri mot

G *C* *D* *G*

sto-re, hvi-te sko-gen tar jeg vei-en.

I fykende fei jeg baner meg en vei
blant vinterkledde stubber og steiner.
Den susende vind meg stryker om kinn,
og snøen drysser ned fra lave greiner.

De vinger på fot gir liv og lyst og mot!
Nå stevner jeg mot høyeste tinden!
Alt tungt og alt trått, alt smålig og grått,
det stryker og det fyker vekk med vinden.

Og når jeg så opp, og skuer jeg fra topp
den lyse dal med skoglier blandet,
da banker mitt bryst, jeg jubler med lyst:
Jeg elsker, å, jeg elsker dette landet!

Margrethe Munthe.

På to steder går denne sangen lavere enn den nederste tonen på blokkfløyta. Hvor? Hva heter noten under hjelpelinjen? Vil du likevel spille sangen, kan du bruke vanlig h og c2 istedenfor lav h og c.

Sang som kan brukes til tablå fra skolebrannen 1842.

(Kopi av Skolens Sangbok av Mads Berg (tekst 1960-utgaven, omslag 1940 utgaven))

MEL.: "KALLE PÅ SPÅNGEN"

Det fei-ras og fes-tas i by-en hvert år for guttane som kommer nra fra
i-sen Jfi - sto-ri-en gjen-tar seg år et-ter år for
guttane som kommer nra fra i-sen. Så bru-ne og fi-ne med
hat-ten på snei be-set-ter de by'n og hvert e-nes-te kjei. Mens
an-dre har ba-re å leg-ge i vei. Uten jen-te gamle kjen-te sånn i
men-te bare ven-te teat guttane skal dra til baka te i-sen.

GRAND CAFE

Tekst: Arne Svendsen (fra Sandefjord) Komponist: Lasse Dahlqvist
Hvalfangstviser, Gjerde Øystein, 1987

Takk

Dette prosjektet hadde ikke vært mulig uten bidrag i form av velvillighet, økonomisk- og praktisk bistand fra en rekke mennesker og grupper.

Vi vil gjerne gi en takk til følgende:

Alle grunneiere som har vært velvillige og latt skolen skilte natur- og kulturminner.

Store Bergan Nærmiljøutvalg som har bidratt økonomisk til alle skilt og til arrangement for åpningen av natur- og kulturminnestiene.

Sandefjord Turistforening og seniorgruppe i Store Bergan Idrettslag som har satt opp skiltene.

Sandefjord kommune med rådgiving og praktisk hjelp til utarbeidelse av kart ved Inese Linuza og layout ved Gro Jensen.

Vi vil også takke Inger Line Birkeland som har gjort alt stoffet tilgjengelig på kommunens hjemmeside.

Kilder:

Amundsen, Inger Lise (1914). *Vegen i landskaper. Om vakre veger*. NPRA rapport 300. Statens vegvesens rapporter.

Berg, Lorens. (1918, opptrykk 2000). *Sandherred. En bygdebok*. Sandar historielag.

Davidsen, Roger. (2010). *Et sted i Sandefjord*. Revidert utgave. Roger Davidsen/Sandar historielag.

Davidsen, Roger. (2016). *Fra Flatskjær til Granholmen*. Revidert utgave 2016. Roger Davidsen/Sandar historielag.

Koren, Kristin Sand og Lien, Bjørgulv. (1999). *Natur- og kulturminner i Store Bergans krets*. Hefte. Store Bergan skole.

Lien, Bjørgulv. (1994). *Folkeskolen i Sandar og Sandefjord gjennom tidene*. Sandefjord kommune.

Lien, Bjørgulv. (1985). *Store Bergan krets litt lokalhistorie*. Hefte. Pedagogisk senter. Sandefjord kommune.

Møller, Vilhelm. (1978). *Sandar. Grend og gård 1850-1970, med tidsbilder fra næringsliv og kulturhistorie*. Bind I. Sandefjord kommune.

Møller, Vilhelm. (1980). *Sandar. Grend og gård 1850-1970, med tidsbilder fra næringsliv og kulturhistorie*. Bind II. Sandefjord kommune.

Møller, Vilhelm. (1985). *Sandar. Grend og gård 1850-1970, med tidsbilder fra næringsliv og kulturhistorie*. Bind III. Sandefjord kommune.

Ytterligere kilder er oppgitt i tekstene.

Omslag:

Foto: Kristin Sand Koren og Hilde Haugen

Illustrasjon: Kirsti Corneliusen

Store Bergan krets har mange fine turstier langs kysten, i teiger rundt bostedsområder og vi har et flott, større sammenhengende turområde i Marum.

Store Bergan skole har sammen med SB-ski, Sandefjord turistforening og det lokale nærmiljøutvalget skiltet en del natur- og kulturminner i kretsen. Disse presenteres i en historisk ramme i denne boka.

Arbeidet ble satt i gang av skolemannen og lokalhistorikeren Bjørgulv Lien (1928–2005). Skiltingen er revidert og oppgradert i 2022.

Boka inneholder også lokalhistoriske glimt om Store Bergan skole og nærmiljøet fra 1800-tallet fram til i dag.

Sandefjord Turistforening

**SANDEFJORD
KOMMUNE**
Store Bergan skole